

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра історії

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Харків – 2014

Політологія: Конспект лекцій / О.П. Гужва та ін. – Харків:
УкрДАЗТ, 2014. – 82 с.

Зазначений «Конспект лекцій з політології» включає в себе основні теми політичної науки. Важливим положенням курсу є розкриття структури політичної системи та її типології. Автори приділяють велику увагу історичному становленню політичних знань разом із розвитком суспільства.

Видання підготовлено відповідно до робочої програми курсу, є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Політологія».

Рекомендується для студентів академії всіх напрямків підготовки денної та заочної форм навчання.

Л. 4, бібліогр.: 24 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії 20 листопада 2013 р., протокол № 5.

Автори лекцій:

проф. О.П. Гужва, доц. В.М. Щербак - лекція 1;
доц. К.Е. Колісник - лекції 2, 10, 12;
доц. О.В. Кравченко - лекції 3, 11;
доц. Т. М. Саламатіна - лекції 4, 5;
доц. Г.Ф. Арбузов - лекція 6;
доц. І.А. Сніжко - лекції 7, 9;
доц. М.Є. Целуйко - лекція 8

Рецензент

проф. І.Д. Денисенко (ХНПУ ім. Г.С. Сковороди)

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Гужва О.П..

Редактор Еткало О.О.

Підписано до друку 21.02.14 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,5. Тираж 100. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

Українська державна академія залізничного транспорту

Навчально-науковий центр гуманітарної освіти

Кафедра «Історія»

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Харків 2014

Політологія: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. - 82 с.

Зазначений «Конспект лекцій з політології» включає в себе основні теми політичної науки. Важливим положенням курсу є розкриття структури політичної системи та її типології. Автори приділяють велику увагу історичному становленню політичних знань разом із розвитком суспільства.

Видання підготовлено відповідно до робочої програми курсу, є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Політологія».

Рекомендується для студентів академії всіх напрямків підготовки денної та заочної форм навчання.

Іл. 4, бібліогр.: 24 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії 20 листопада 2013 р., протокол № 5.

Автори лекцій:

проф. О.П. Гужва, доц. В.М. Щербак - лекція 1;
доц. К.Е. Колісник - лекції 2, 10, 12;
доц. О.В. Кравченко - лекції 3, 11;
доц. Т. М. Саламатіна - лекції 4, 5;
доц. Г.Ф. Арбузов - лекція 6;
доц. І.А. Сніжко - лекції 7, 9;
доц. М.Є. Целуйко - лекція 8

Рецензент

проф. І.Д. Денисенко (ХНПУ ім. Г.С. Сковороди)

ЗМІСТ

Лекція 1. Політологія як система знань про політику	5
1.1 Політика як суспільне явище	5
1.2 Особливості політології як науки про політику	8
Питання до лекції 1	10
Література до лекції 1	10
Лекція 2. Політична влада	11
2.1 Сутність та способи здійснення влади	11
2.2 Основні риси та особливості політичної влади	12
2.3 Легальність та легітимність влади	14
Питання до лекції 2	14
Література до лекції 2	14
Лекція 3. Політична система суспільства	15
3.1 Сутність, структура і типологія сучасних політичних систем	15
3.2 Особливості політичної системи сучасної України	18
Питання до лекції 3	20
Література до лекції 3	20
Лекція 4. Держава як форма організації суспільства	21
4.1 Поняття, ознаки і функції держави	21
4.2 Форми державного правління та устрою	23
4.3 Правова соціальна держава	24
Питання до лекції 4	25
Література до лекції 4	25
Лекція 5. Політичні партії та партійні системи	26
5.1 <i>Політичні партії: сутність, типологія, функції</i>	26
5.2 <i>Суспільно-політичні організації та рухи</i>	27
5.3 <i>Партійно-політичні системи</i>	28
Питання до лекції 5	30
Література до лекції 5	30
Лекція 6. Політичні режими	31
6.1 Сутність політичного режиму. Типологія політичних режимів	31
6.2 Тоталітарний і авторитарний політичні режими	33
6.3 Демократія як політичний режим	35
Питання до лекції 6	36
Література до лекції 6	36
Лекція 7. Політичні ідеології	37
7.1 Поняття політичної ідеології	37
7.2 Лібералізм	38
7.3 Консерватизм	40
7.4 Соціалізм	41
Питання до лекції 7	42
Література до лекції 7	42

Лекція 8. Політичне лідерство та еліта	43
8.1 Природа та зміст політичного лідерства	43
8.2 Сутність та структура політичної еліти	45
Питання до лекції 8	48
Література до лекції 8	48
Лекція 9. Громадянське суспільство	49
9.1 Поняття громадянського суспільства	49
9.2 Історичні уявлення про громадянське суспільство	51
9.3 Масове суспільство як альтернатива громадянському суспільству	52
9.4 Особливості формування громадянського суспільства в Україні ...	53
Питання до лекції 9	53
Література до лекції 9	53
Лекція 10. Етнонаціональні відносини й національна політика	54
10.1 Соціально-етнічні спільності: народ, етнос, нація	54
10.2 Етнонаціональні відносини і світовий досвід самовизначення народів	55
10.3 Мета і завдання вітчизняної етнонаціональної політики	56
10.4 Зміст, принципи і суб'єкти етнонаціонального розвитку	58
Питання до лекції 10	60
Література до лекції 10	60
Лекція 11. Політична культура суспільства	61
11.1 Сутність, структура та функції політичної культури	61
11.2 Типологія політичних культур	64
Питання до лекції 11	66
Література до лекції 11	66
Лекція 12. Міжнародна політика та міжнародні відносини	67
12.1 Сутність та основні різновиди міжнародних відносин	67
12.2 Міжнародна політика як основний прояв міжнародних відносин	68
12.3 Засоби здійснення міжнародної політики	70
12.4 Діяльність міжнародних організацій	72
Питання до лекції 12	73
Література до лекції 12	73
Словник понять і термінів	74

ЛЕКЦІЯ 1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ

План

- 1.1 Політика як суспільне явище.
- 1.2 Особливості політології як науки про політику.

1.1 Політика як суспільне явище

Зміст поняття “політика” важко визначити через його багатозначність. Ще давньогрецький політичний діяч Перікл стверджував: “Лише одиниці можуть творити політику, проте висловлюватись про неї можуть усі”. Що таке політика, чим вона відрізняється від інших сфер суспільного життя? Які царини людської життєдіяльності пов’язані з політикою?

Роль та місце політики визначаються відмінностями в підходах до осягнення соціальності людини. Чи вважати соціальність природною для людини, розглядати життя у громадянському суспільстві як її найвищу форму, чи, навпаки, визначити, що соціальність людини неприродна, а громадянське суспільство сприяє доведенню природної нерівності до небезпечної межі – у залежності від цього можна сконструювати дві протилежні моделі становлення політики в суспільстві як глобального соціального інституту. Таке питання частіше ставиться в негативній і гіпотетичній формі: якою було б соціальне життя людей за відсутності політичних зв’язків?

Згідно з Арістотелем, життя людей можливе й поза громадянським суспільством, про що свідчить існування дополітичних суспільств або спільнот, що діяли як етноси, без міст-держав (полісів), але це був нижчий рівень організації суспільного життя. На думку Августина Блаженного, Лютера, Кальвіна та Гоббса, такий спосіб життя неможливий через злий характер людини. Порівняно з природним станом, вважає Руссо, громадянське суспільство призводить до занепаду та лиха, але з початком процесу цивілізації організоване співробітництво людей стає неминучим. Якщо Платон, Лютер, Гоббс приписують

цьому чиннику роль стабілізатора соціальних відносин, то Карл Шмітт розглядає поділ на друзів/ворогів як сутність політики, а Фрейд вважає, що нездатність провести відмінність між суперництвом та ворожістю є невикорінною, природженою властивістю людства, яка виникає як результат колективного злочину, котрий робить неможливим мистецтво управління.

Сама оцінка політичної діяльності з боку суспільства завжди роздвоюється:

вона може розцінюватися як “благородна справа”. Такою її вважав ще Арістотель. У цьому випадку політика – це мистецтво управління суспільством, це миротворча діяльність, спрямована на об’єднання суспільства навколо вищої мети;

навпаки, вона може вважатися “вульгарною справою”, бо є справою брудною, принизливою, яка зводиться то до “марних політичних ігор”, то до “пустих балачок”, то до “непомірного марнолюбства”.

У наукових колах оцінка сфери політики також не була єдиною: одні спеціалісти стверджують, що політика – це наука, а інші – що це мистецтво. Можливо, деякі з визначень поняття “політика” зроблять її більш прозорою:

політика – це прагнення до влади, її завоювання та утримання (М. Вебер);

політика – це концентрований вираз економіки; царина відносин між класами суспільства, їх відношення до держави як знаряддя пануючого класу (В. І. Ленін);

політика у вищому розумінні є життя, а життя є політика (О. Шпенглер);

політика – це боротьба за організацію людських можливостей (Д. Хелд);

політика – це владний розподіл цінностей усередині суспільства (Д. Істон);

політика – це вивчення впливу і того, хто впливає... інакше кажучи, хто і що отримує, коли і як (Г. Лассуелл);

політика – це сперечання навколо влади і статусу (О.С. Панарін);

політика – це результат усвідомлення суспільних протиріч як стосунків “друзів – ворогів” (К. Шмітт);

політика, не маючи “самостійної екзистенції” (існування), є лише певною формою мислення, формою дискурсу (М. Хеттіх).

Аналіз різноманітних підходів до теоретичної інтерпретації політичної сфери дає змогу зробити висновок про її багатовимірний характер. Політика постає у єдності трьох взаємопов’язаних аспектів: 1) як сфера суспільного життя; 2) як один із видів активності соціальних суб’єктів; 3) як тип соціальних відносин (між індивідами, малими групами тощо).

У перекладі з давньогрецької слово “політика” означає “державні або суспільні, громадські справи”. Сам термін набув поширення під впливом трактату Арістотеля про державу, політичний устрій та державний лад, що був названий ним “Політика”. Людина є політичною істотою у тому сенсі, що вона є соціальною істотою, а також через те, що тільки вона здатна жити у „громадянському суспільстві”. Сьогодні зрозуміло, що політику неможливо визначити, якщо керуватися якимось одним критерієм.

Найбільш поширеним підходом до інтерпретації політики є її ідентифікація з феноменом влади. При цьому розрізняють дві позиції. Перша: політику визначають як відносини з приводу державної влади, її організації, напрямків діяльності. Друга: політику ототожнюють з усіма різновидами влади, тобто не обмежуються лише державною владою та її інститутами. Згідно з цією “екстенсивною” тезою, політика – явище універсальне, без якого суспільство не може обійтися. “Політика – це все”: вибори глави держави, виховання дітей, розповсюдження СНІДу, поширення міграції, зубожіння населення, легалізація проституції, одностатевих шлюбів, заборона абортів, розбудова держави і т. ін. Ідентифікація політики з усіма різновидами влади дає можливість вивчати її на всіх рівнях, у тому числі й на мікрорівні, між окремими суб’єктами (мова йде про малу політику).

Проте владні концепції політики є лише одними з багатьох спроб “спіймати” її субстанцію (першоджерело). Серед інших концепцій слід зазначити теологічні, натуралістичні та соціоцентричні пояснення політики.

Різноманітність поглядів на природу, сутність політики не заперечує того факту, що вона є засобом раціоналізації міжгрупових конфліктів та інституціалізації міжгрупового діалогу, надання конкуренції за владу легальних форм. Потреба у свідомій регуляції поведінки людей і соціальних груп, які керуються перш за все власними інтересами, і призвела до появи держави та інститутів публічної влади, що й уособлюють “субстанцію” політики.

Зважаючи на це, політику можна визначити як сукупність відносин, що постають як результат цілеспрямованої взаємодії груп з приводу завоювання, утримання і використання державної влади з метою реалізації своїх суспільно значущих інтересів.

1.2 Особливості політології як науки про політику

Політика нерозривно переплетена з історією людства, вона була і є її складовою частиною з того самого моменту, коли люди вийшли за межі свого первісного стану. Кожна окремо взята людина протягом усього життя в тій чи іншій формі має справу з політичними явищами. Саме цим універсальним значенням і обумовлюється інтерес до політики.

Вивченням політики займалися раніше й займаються сьогодні цілий ряд суспільних наук: соціальна філософія, соціологія, теорія держави і права, соціальна психологія, політична економія та ін. З огляду на те, як росло значення держави в господарському й громадському житті, підвищувалась і політична активність мас, а також, беручи до уваги введення загального виборчого права на межі минулого ХХ ст. та виникнення великих політичних партій, виникла необхідність в окремій галузі знань, яка б спеціально займалася дослідженням політики.

Сучасного змісту політична наука набуває у другій половині XIX ст., тоді ж вона набирає і рис самостійної галузі знань. Приблизно в цей же час відбувається становлення політології як самостійної навчальної дисципліни, з'являються навчальні й наукові центри. У 1857 р. Френсісом Лібером у Колумбійському університеті була відкрита перша в історії Америки кафедра політичної науки. Пізніше приклад Колумбійського університету був розповсюджений у Єльському, Гарвардському, Принстонському та інших університетах США.

Особливо швидкими темпами політична наука почала розвиватися після Другої світової війни. Цьому чимало сприяв Міжнародний колоквиум з питань політичної науки, який відбувся у 1948 р. в Парижі з ініціативи ЮНЕСКО. Він підбив підсумки тривалої дискусії політологів з питань, чи є політологія загальною, інтеграційною наукою про політику у всіх її проявах, яка включає в себе як складові частини політичну соціологію, політичну філософію, політичну географію та інші політичні дисципліни, чи мова повинна йти про декілька політичних наук. Колоквиум прийняв рішення вживати термін „політична наука” в однині. Тим самим відбулося конституювання політичної науки як самостійної наукової і навчальної дисципліни. Вузловими проблемами сучасної політології вважаються: політична влада, її сутність і структура; політичні системи і режими сучасності; форми правління і державного устрою; політична стабільність і політичний ризик; партійні та виборчі системи; політичні права і свободи людини й громадянина; громадянське суспільство і правова держава; політична поведінка та політична культура особистості; політична комунікація і засоби масової інформації; релігійні та національні аспекти політики; засоби і методи врегулювання політичних конфліктів та криз; міжнародні політичні відносини; геополітика; політична глобалістика тощо. Загальновизнаним є те, що ядро проблематики політичної науки становлять процеси формування, функціонування і розподілу державної влади, боротьби за владу, включаючи вплив та участь у цій боротьбі, а також вивчення організацій, що здійснюють владу або впливають на неї. Таким чином,

політологія (гр. *politika* – державні й суспільні справи, і *logos* – слово, поняття, вчення) – це наука про політику, владу й політичні процеси.

Політологія має свій специфічний об'єкт дослідження. Мова йде про політичні відносини у суспільстві, внутрішні механізми і закономірності, які керують процесами та явищами у політичному житті суспільства.

Предметом політології є закономірності формування та розвитку політичної влади, форми і методи її функціонування та використання у державно-організованому суспільстві.

Питання до лекції 1

1 Коли і чому виникає політика? Чи можна вважати державу головною субстанцією політики?

2 Яку роль відіграє політика у взаєминах з іншими сферами суспільного життя?

Література до лекції 1

1 Політологія: Навч. посібник / За наук. ред. проф. А. Колодій. – К.: Ніка – Центр, 2000. – 548 с.

2 Політологія: Підручник / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Академія, 2001. – 528 с.

ЛЕКЦІЯ 2. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

План

- 2.1 Сутність та способи здійснення влади.
- 2.2 Основні риси та особливості політичної влади.
- 2.3 Легальність та легітимність влади.

2.1 Сутність та способи здійснення влади

Політична влада — реальна здатність соціальної спільноти, індивіда до виявлення своєї волі у політиці на основі осмисленого політичного інтересу і сформованих політичних потреб.

Політична влада має різноманітні форми виявлення, серед них — державна і партійна влади, влада громадських організацій та інформаційна влада.

Державна влада — вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Державна влада функціонує за політико-територіальним принципом.

Характеристика політичної влади потребує розгляду питання про її суб'єкт і об'єкт.

Суб'єкт влади — це соціальні групи, насамперед панівні класи, політичні еліти, окремі лідери; носії влади — державні та інші політичні організації, органи й установи, утворені для реалізації інтересів політично домінуючих соціальних груп.

Об'єкт політичної влади - це явища і процеси політичної сфери, на які спрямована дія суб'єктів політики. До розуміння об'єкта влади треба підходити діалектично, оскільки певні суб'єкти й об'єкти влади можуть мінятися місцями залежно від обставин і ролі. Скажімо, класи, соціальні групи, етнічні спільноти, окремі громадяни, громадсько-політичні організації є суб'єктами або носіями політичної влади, водночас вони і стосунки між ними є об'єктами владного впливу. До об'єктів політичної влади відносять також усі сфери суспільного життя — економічну,

духовну, соціальну, науково-технічну тощо, суспільство загалом.

2.2 Основні риси та особливості політичної влади

Особливості політичної влади:

1) здатність, готовність суб'єкта влади виявити політичну волю. Підкреслюючи значення волевиявлення суб'єкта влади, слід зазначити, що його не можна абсолютизувати, оскільки це призводить до волюнтаризму в політиці;

2) охоплення всього політичного простору взаємодією різних політичних суб'єктів. Територія, населення у поєднанні їх із владою становлять складові ознаки держави.

Територія входить у державу через людей, які на ній живуть і підкоряються цій владі. Сукупність індивідів і становить населення. Корінне населення держави іменують народом, на основі якого і формуються суб'єкти політики;

3) наявність політичних організацій, через які суб'єкт політичного волевиявлення здійснює політичну діяльність;

Влада — засіб, за допомогою якого суб'єкти влади здійснюють політичний вплив на суспільство в цілому. Він може бути прямим або непрямим, відкритим або прихованим, з використанням засобів насильства (включаючи військово-політичні) або ненасильницьким, коротко- або довгостроковим.

4) осмислення політичного інтересу і політичних потреб;

5) забезпечення соціального панування в суспільстві суб'єкта політичної влади;

6) різноманітність ресурсів — політичних, економічних, соціальних, культурних, силових, суб'єктних та ін.

До ресурсів влади належать суб'єктні (персоналізовані), політичні, матеріальні, соціальні, культурні, інформаційні, силові, демографічні та ін. Кожен з них становить певну силу. Співвідношення цих сил у різні періоди може змінюватися.

Суб'єктні ресурси влади — наявність необхідних соціальних якостей: особисті характеристики суб'єкта влади — політична освіченість, компетентність, організованість, наявність політичної

волі, здібності до аналізу політичної ситуації і прогнозування, вміння приймати рішення і брати на себе відповідальність за вчинені дії, далекоглядність, рішучість, визнаний авторитет та ін.

Політичні ресурси влади — наявність розвинених політичних партій, відпрацьованість державних механізмів, підготовлений апарат управління, політичні традиції і звичаї, наявність політичних цінностей у суспільстві, наявність політичних лідерів і відпрацьованого механізму формування їх, розвинена політична теорія і механізми оволодіння нею, розвинена політична культура мас і політична культура функціонування політичних структур та ін.

Економічні ресурси влади — розвинена матеріальна і технічна база суспільства, упорядкованість грошової системи, вигідне географічне положення, багатство корисних копалин, розвинена технологічна основа виробництва, кваліфікована робоча сила, широкі зовнішньоекономічні зв'язки та ін.

Соціальні ресурси влади — соціально структуроване суспільство з високими показниками освіти, посадової упорядкованості, утвердження престижності професій, соціального забезпечення, медичного обслуговування та ін.

Культурні ресурси влади — освіченість населення, темпи поширення знань, доступність освіти і культури для широких мас, наявність і освоєння сучасних політичних знань, вплив засобів масової інформації та ін.

Інформаційні ресурси влади — володіння світовою, регіональною та місцевою інформацією, розвиток електронної технології, засобів масової інформації та ін.

Демографічні ресурси влади — фізично і розумово здорове населення, відсутність різкої вікової дисгармонії, усталеність демографічних відносин та ін.

Правові ресурси влади — наявність правових цінностей, розвинена система права, що відображає реальний стан у суспільстві, правова наука, розвинені механізми правотворчості, правозахисту і правозастосування, висока правова культура населення та ін.

Силові ресурси влади — інституції силового впливу: армія, міліція (поліція), служба безпеки, суд, прокуратура, техніка, пенітенціарна система та ін.

2.3 Легальність та легітимність влади

Здійснення державної влади пов'язане з її легальністю та легітимністю, тобто, з одного боку, її юридичною обґрунтованістю, з другого боку – справедливістю її діяльності, її визнанням та підтримкою з боку населення.

Політична легалізація – це встановлення і підтримка державної влади законами, насамперед конституцією, та іншими правовими нормами, які можуть змінюватись у залежності від типу влади.

У разі порушення демократичних процедур прийняття конституції чи інших актів конституційного значення, а також у разі протиріччя прийнятих законів загальногуманістичним цінностям, легалізація державної влади є недійсною.

Політична легітимація – це стан, що виражає виправданість та доцільність діяльності державної влади потребам та сподіванням як окремих громадян та соціальних груп, так і всього суспільства в цілому.

Влада, яка спирається на силові, незаконні методи примусу населення, зловживає своїми правами, є нелегітимною. Вирішальним критерієм політичної легітимації влади є її відповідність загальнолюдським цінностям.

Політична легалізація та легітимація пов'язані між собою, але у випадках революційних подій чи інших насильницьких проявів політики може проявлятися і відмінність між цими поняттями.

Питання до лекції 2

- 1 Що таке політична влада, які її основні особливості?
- 2 Що таке “легітимність влади” та “легальність влади”?
У чому різниця між цими поняттями?

Література до лекції 2

- 1 Мельник О. Державна влада в контексті конституційної відповідальності // Віче. – 2001. - № 5.
- 2 Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. – К., 1996.

ЛЕКЦІЯ 3. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

План

- 3.1 Сутність, структура і типологія сучасних політичних систем.
- 3.2 Особливості політичної системи сучасної України.

3.1 Сутність, структура і типологія сучасних політичних систем

Поняття “система” запозичене з електроніки й кібернетики. Його “перенесення” в політичну науку здійснили американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, У. Мітчелл. Політична система суспільства – це система взаємовідносин державних та недержавних соціальних інститутів, які виконують певні політичні функції щодо захисту інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, можливостей їхньої гармонізації.

Виникнення політичної системи пов’язано з поділом суспільства на класи та появою держави. На думку Д. Істона, політична система – це цілісна множина багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. Політичну систему можна розглядати з двох підходів:

- соціально-психологічного (спрямований на вивчення поведінки особи і мотивації учасників);
- ситуаційного (дає змогу аналізувати активність груп під впливом навколишнього середовища).

Особливості політичної системи суспільства:

- володіє монополією на владу в масштабах усього суспільства;
- визначає стратегію суспільного розвитку та економічну, соціальну, культурну і зовнішню політику;
- репрезентує інтереси панівних соціальних груп або всього

суспільства на рівні політичної влади;

- забезпечує політичне та адміністративно-державне управління суспільними процесами;

- сприяє стабілізації або призводить до дестабілізації суспільного життя;

- формує правову систему, функціонує в її межах або виходить за межі правового поля.

Ефективність функціонування політичної системи безпосередньо залежить від обміну ресурсами та взаємодії її із середовищем існування за принципом “входу – виходу” (рисунок 1).

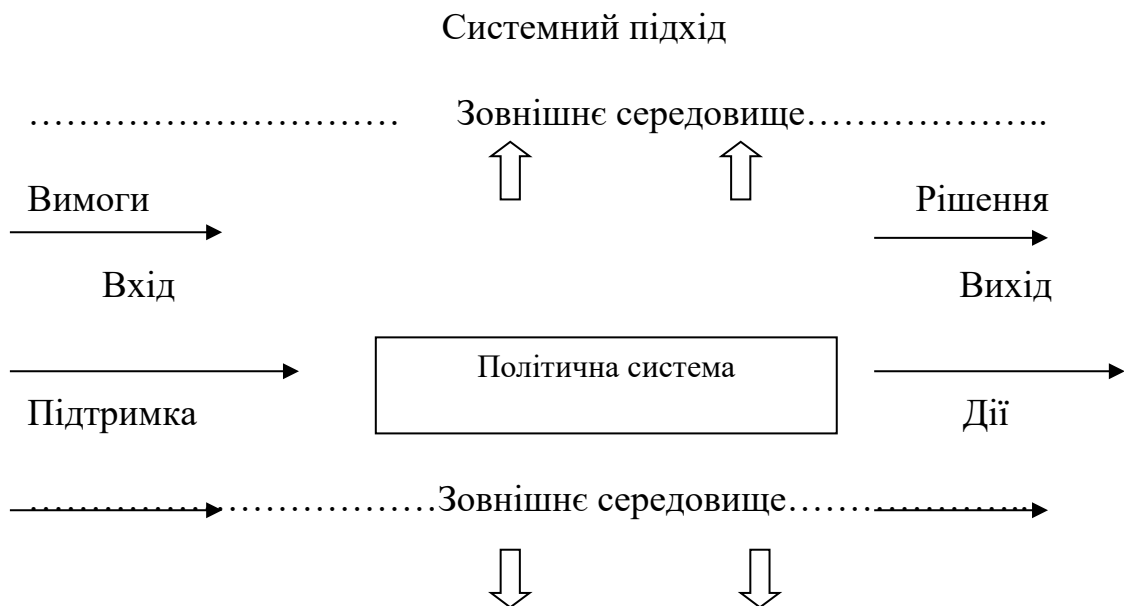

Рисунок 1 - Механізм функціонування політичної системи

Структуру політичної системи становлять:

- політичні відносини;
- політична організація суспільства;
- засоби масової інформації;
- політичні принципи і правові норми;
- політична свідомість і політична культура.

Типи політичних систем можна характеризувати за різними критеріями. Вони тією чи іншою мірою розкривають генезис,

ступінь цивілізованості та перспективи розвитку їхніх інститутів, рівень політичної культури та форми взаємодії суб'єктів політичного процесу.

Один з підходів до типологізації – поділ суспільства за формаційною, культурологічною та цивілізаційною ознаками.

1 З формаційної точки зору (акцент робиться на рівні розвитку економічного базису) політичні системи поділяються:

- на рабовласницькі;
- феодальні;
- капіталістичні;
- соціалістичні;
- перехідні, або трансформаційні.

2 З точки зору характеру взаємовідносин із зовнішнім середовищем політичні системи поділяються на закриті й відкриті.

3 Досить поширеною є класифікація політичних систем за політичним режимом, тобто на основі характеру та способів взаємодії влади поділяються на тоталітарні, авторитарні та демократичні.

Для тоталітарної політичної системи характерне повне підпорядкування особистості та суспільства владі, регламентація та контроль за всіма сферами життя людей з боку держави, різке обмеження прав і свобод громадян. Переважає примусовий тип політичної активності. Така система функціонує на ґрунті пріоритету класових, національних чи релігійних цінностей. Характерна риса тоталітарної системи – ідеологічний контроль.

Авторитарна політична система ґрунтується на необмеженій владі однієї особи (диктатора, монарха) або групи осіб (політична партія, військова хунта) при збереженні деяких економічних, громадянських, духовних свобод для громадян. Держава, як правило, не втручається у приватне життя людей; громадянське суспільство або окремі його інститути зберігають відносну автономію.

Демократична політична система передбачає пріоритет прав особистості, контроль громадян за владою, сфери дії якої обмежені. Така система ґрунтується на демократичному політичному режимові та розвинутому громадянському суспільстві.

Підсумовуючи, слід сказати, що політичні системи багатьох країн мають перехідний або проміжний характер та в “чистому” вигляді зустрічаються дуже рідко. Усі типології є умовними, оскільки політична система суспільства – досить специфічне і своєрідне утворення, характер якого визначається історичними, економічними, культурними та іншими умовами.

3.2 Особливості політичної системи сучасної України

Політична система сучасної України характеризується рисами перехідності. У ній, як і в політичній системі Росії, збереглися деякі елементи системи радянського типу, хоча з’явилися і почали функціонувати нові політичні інститути. Україні обрала демократичний тип політичної системи, але говорити про завершення формування цього типу передчасно.

Політична система українського суспільства має такі характерні особливості:

- у межах інституційної підсистеми створені нові структури, характерні для політичних систем західних демократій: інститут президентства, регулярно проводяться вибори до вищих органів представницької влади, функціонують органи місцевого самоврядування;

- формується багатопартійна система, проте політичні партії не здійснюють суттєвого впливу на життя країни, вони мають обмежений доступ до прийняття політичних рішень;

- система з відносно низьким темпом соціальних процесів та недостатньо сприйнятлива до соціальних новацій, тобто не завжди своєчасно й адекватно реагує на імпульси, що йдуть від мас до влади; не здатна вирішувати соціальні конфлікти;

- перехідна від закритої до відкритої, від неправового до

правового типу, миролюбна, неагресивна;

- позбавлена власної глобальної (загальнопланетарної) системи забезпечення національних інтересів;
- світська (на відміну від атеїстичної чи релігійної), етатизована (підпорядкована державі).

Таким чином, в Україні сформувалися та конституційно закріплені демократичні політичні інститути та форми здійснення політичної влади. Політична система створюється під впливом громадянського суспільства, яке формується. У політичній системі України поєднуються елементи командно-адміністративної, мафіозної та демократичної систем. Для неї характерні такі ознаки:

1) збереження структури і функцій старого адміністративного апарату, елементів тоталітарної культури, що виявляється у нетерпимості до опонентів, двовимірній оцінці дійсності, догматизмі;

2) великий обсяг мафіозних каналів розподілу матеріальних і фінансових ресурсів через пільгові податки, кредити, використання не за призначенням бюджетних коштів, створених органами державної влади для збагачення номенклатурних кланів взамін на отримання від них тіньових доходів;

3) поступова реалізація конституційних принципів для створення правових умов для розвитку сучасної правової демократії.

Таким чином, політична система сучасного українського суспільства має перехідний характер, вона є посткомуністичною, проте її коріння сягають у східно-православну цивілізацію, історичні наслідки якої подолати у сучасному модернізаційному процесі важко. Політична система України лише частково забезпечує реалізацію своїх функцій, оскільки її інститути не зазнали глибокої трансформації у сучасну плюралістичну політичну систему.

Отже, політична система суспільства — це сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних інституцій та організацій, за допомогою яких здійснюється завоювання,

утвердження і функціонування політичної влади в суспільстві відповідно до досягнутого рівня його політичної культури. Як важлива складова частина всього суспільного організму, політична система є відносно самодостатньою.

Важливими елементами у структурі політичної системи суспільства є інституціональна, нормативна, функціональна, комунікативна та культурна підсистеми.

Політична система суспільства виконує ряд важливих функцій: політичної соціалізації, артикуляції та агрегування інтересів, політичної комунікації, нормотворчості, контролю за дотриманням правил.

З функціонуванням політичної системи пов'язане питання про її ефективність. Система є ефективною тоді, коли вона виконує свої функції, не розколює, не розділяє суспільство, а сприяє його об'єднанню. Ефективність політичної системи виражається у здатності зберігати свою цілісність і певну автономію від суспільства, а також у формуванні гармонійних відносин із середовищем.

Питання до лекції 3

1 У чому полягають особливості політичної системи порівняно з іншими суспільними системами (економічною, правовою, культурно-гуманітарною)?

2 Які чинники впливають на формування політичної системи в сучасній Україні?

Література до лекції 3

1 Троян С.С. Порівняльні політичні системи сучасності: Навч. посібник. – К.: НМЦВО, 2003.

2 Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 39–50.

ЛЕКЦІЯ 4. ДЕРЖАВА ЯК ФОРМА

ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

План

- 4.1 Поняття, ознаки і функції держави.
- 4.2 Форми державного правління та устрою.
- 4.3 Правова соціальна держава.

4.1 Поняття, ознаки і функції держави

Найважливішим компонентом будь-якої політичної системи є держава, під якою розуміють основне знаряддя або спосіб організації публічної політичної влади у суспільстві.

Держава є похідною від громадянського суспільства, його соціально-економічних, політичних і психологічних відносин. Вона має забезпечувати реалізацію законів, гарантувати функціонування суспільних процесів, що саморегулюються, права і свободи громадян та їх об'єднань.

Узагалі термін “держава” можна тлумачити згідно з трьома поглядами.

1 У буденній свідомості під нею розуміють організацію великої суспільної групи й використовують як синонім

2 поняття “країна”, “народ”, “батьківщина”.

3 Кваліфікують її і як відносини політичної влади або сукупність зв'язків між громадянами та органами держави, з одного боку, і між ними й політичними партіями та суспільними організаціями — з другого.

4 У вузькому розумінні держава ідентифікується з адміністративно-розпорядчими органами та системою правових норм, які визначають їх функціонування.

Основними ознаками держави є наявність державного апарату, права, своєї території, населення та суверенітету.

Форми активності держави щодо суспільства, інших держав характеризуються функціями держави, що поділяються на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх функцій держави належать такі:

1) економічна функція, у якій держава виступає як підприємець, плановик і координатор господарської діяльності та економічних процесів;

2) культурно-виховна функція полягає у підтримці державою соціальних інститутів, які діють у цій сфері суспільного життя (освіта, наука й технології, культура, спорт, пропаганда тощо);

3) соціальна функція, у якій держава є організатором системи охорони здоров'я, опікування, соціального забезпечення непрацездатного населення (пенсіонерів, інвалідів, неповнолітніх, малозабезпечених), безробітних та ін.

4) функція підтримки порядку, реалізація якої має два аспекти:

- гарантування елементарного громадського порядку (правосуддя, боротьби зі злочинністю, утримання правоохоронних органів, в'язниць);

- захист суспільного устрою від політичної дестабілізації та деструкції.

Зовнішні функції держави з погляду реалізації її політичних цілей та інтересів у структурі міжнародної діяльності розглядають через призму трьох видів державних інтересів.

1) екзистенціальних інтересів, під якими розуміють цілісність, безпеку, виживання, розвиток, пристосування до нових умов, перспективу розвитку ситуації, взаємини суб'єктів міжнародних відносин, їх систему і т. ін.;

2) інтересів співіснування, які розглядають з урахуванням автономності, суверенності, участі, співпраці, взаємовигоди, позицій, ролі цієї держави та інших суб'єктів міжнародних відносин;

3) функціональних інтересів, які досліджують з погляду ефективності, інформування, регулювання, надійності функціонування державних інститутів, інновацій і т. ін.

4.2 Форми державного правління та устрою

Під формою державного правління розуміють організацію верховної державної влади, її структуру, правовий (конституційний) статус, співвідношення між вищими органами державної влади, організацію та механізми їх діяльності.

Основними сучасними формами правління є парламентська та президентська республіки і конституційна монархія.

Парламентська республіка виникла й оформилася у Франції в 70-ті рр. ХІХ ст., а надалі прижилася в інших країнах, де було скинуто монархію. Концептуально вона будується на принципі рівноваги законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Головою парламентської республіки, як правило, є обраний парламентом президент, функції якого є суто представницькими.

Реальну владу в такій державі має уряд, який формується двопалатним парламентом. Перед парламентом уряд несе політичну відповідальність (звітує і т. ін.).

Президентська республіка також будується на принципі розподілу влади, однак на чолі її стоїть всенародно (прямо або опосередковано через колегію виборців) обраний президент.

Президент, наприклад у США, має повноваження глави держави й водночас глави уряду, який призначається ним особисто і неповідомлений парламенту. А парламент, наділений усією повнотою законодавчої влади та певними контрольними функціями, не залежить від президента, який не має права на розпуск парламенту.

Парламентська й президентська республіки є спорідненими формами правління. Нині увиразнюється тенденція їх взаємозближення.

Конституційна монархія в сучасному вигляді існує як парламентська монархія, де пост глави держави (короля, імператора, великого герцога) передається за принципом успадкування. Законодавча влада при цьому належить, як правило, двопалатному парламенту, а виконавча — уряду, який формується останнім.

Монарх є символічною постаттю, яка об'єднує націю переважно на рівні національної, державної свідомості та усталених політичних традицій країни.

Загалом у сучасному світі монархічний лад утримується в

34 країнах .

Форма державного устрою складається з адміністративно-територіального устрою та механізмів відносин між державою та її складовими, центральними та місцевими органами влади. Існують унітарна, федеративна (таких більшість) і конфедеративна (зустрічається рідко) форми державного устрою.

Однією з найважливіших характеристик сучасності є система правління, або політичний режим, під якою розуміють сукупність методів діяльності державних органів, політичних свобод і прав громадян, що визначають відносини суспільства, держави та особистості.

Виокремлюють демократичну й тоталітарну (авторитарну) системи правління.

Демократична система правління базується на регулярних, вільних і справедливих виборах, повазі особистості й верховенстві закону, гарантіях свободи й рівності можливостей для кожного громадянина. За такої системи влада підзвітна виборцям і зобов'язана виконувати норми законів.

Для тоталітарної системи правління характерне спирання політико-владних структур на пряме насильство (або загрозу його застосування). Такий політичний режим повністю ідеологічно й соціально-політично панує над особистістю, пригнічує її. Для нього характерна абсолютна влада правлячої еліти. Остання, як правило, висуває зі своїх рядів авторитарну особистість, здатну виконувати соціальні настанови своєї спільноти.

4.3 Правова соціальна держава

Для того, щоб створити уявлення про вже напрацьовані людством моделі побудови держави, розглянемо основні принципи правової держави демократичного режиму, які можуть стати в пригоді у процесі державотворення.

Світова політологічна думка виокремлює такі принципи правової держави:

- громадяни можуть робити все, що не заборонено

законом;

- держава може робити лише те, що визначено законом;
- правосуддя має бути незалежним і ґрунтуватися на презумпції невинності;
- забезпечення гідних умов для життя людини;
- соціальна, екологічна, морально-психологічна відповідальність держави за наслідки своєї діяльності.

Отже, проблема державотворення є ключовою під час розбудови системи управління суспільством і соціальними процесами, що відбуваються в ньому. І за оптимального вибору моделі з урахуванням політичної, правової, психологічної культури (про що поговоримо пізніше) можна побудувати суспільство без соціальних катаклізмів і катастроф, забезпечити його еволюційний розвиток.

Питання до лекції 4

- 1 Які соціальні функції виконує держава?
- 2 Розкрийте сутність поняття «політичний режим».

Література до лекції 4

- 1 Нерсесянц В.С. Правовое государство: история и современность// Вопросы философии. - 1989. - № 2.
- 2 Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. - М., 2000.

ЛЕКЦІЯ 5. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА

ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

План

- 5.1 *Політичні партії: сутність, типологія, функції.*
- 5.2 *Суспільно-політичні організації та рухи.*
- 5.3 *Партійно-політичні системи.*

5.1 Політичні партії: сутність, типологія, функції

Політична партія — політична організація, яка об'єднує на добровільних засадах людей зі спільними інтересами, що реалізовані в основоположних ідейних настановах і програмах з метою впровадження їх через оволодіння політичною владою та здійснення державного керівництва країною.

Політичні партії є одним з найважливіших суспільних інститутів. Вони великою мірою визначають характер і спрямування політичного процесу, його стабільність і цивілізованість, стратегію й тактику боротьби за владу.

Будь-який політичний режим характеризується рівнем розвитку політичних партій, відносинами між партіями, партіями й державою. Політичні партії є винаходом європейської політичної культури. У генезі політичної партії М. Вебер виокремлював три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія. Такий поділ сприйняла політологія.

Парадигму (модель) сучасної партії утворюють такі параметри:

- 1) інституціоналізація, або місце й роль партії у політичній системі.
- 2) статус в уряді (керівництво або участь), представленість (непредставленість) в органах влади (законодавчих, виконавчих, судових).
- 3) соціальна база (стани, групи, конфесії, етноси, окремі громадяни тощо).
- 4) політичні орієнтації (настанови) стосовно власності, ролі держави, прав громадян і т. ін.

5) мета функціонування (суперництво на виборах, підрив політичної системи, підтримка еліти влади і т. ін.).

6) структурна незалежність (ступінь незалежності, кадрові, фінансові джерела, зв'язки з іншими вітчизняними та зарубіжними партіями).

7) внутрішня організація (структура, ієрархічні зв'язки, географія впливу, ступінь централізованості, періодичність проведення зборів, з'їздів, інтенсивність пропаганди, постановка науково-дослідницької діяльності і т. ін.).

8) рівень згуртованості, активності членів партії, дисципліни, дотримання доктрини і т. ін.

Найпоширенішим у західній політології є поділ партій на масові й кадрові. Масові партії (соціал-демократичні, комуністичні, фашистські) мають за базу великі соціальні групи, добре зорганізовані, згуртовані на основі певних світоглядних принципів, існують переважно за рахунок внесків.

Кадрові партії не мають обов'язкового членства, внесків, постійних зборів тощо. Вони спираються на існуючі соціально-політичні структури та впливових у виборчих акціях осіб. Це забезпечує їм широку підтримку громадян під час виборів.

Однак і масові, і кадрові партії претендують перетворитися на загальнонародні, звертаючи дедалі більше уваги на організаційні аспекти своєї діяльності.

Традиційні для Західної Європи консервативні та ліберальні партії є децентралізованими. Соціалістичні партії є масовими та централізованими, а комуністичні та фашистські — жорстко централізованими, з чіткою ієрархічною підпорядкованістю й напіввійськовою дисципліною.

5.2 Суспільно-політичні організації та рухи

Специфічною формою політичної активності громадян є суспільно-політичні організації та рухи, які відрізняються метою, способами її реалізації, ідейними та доктринальними засадами. Політологія виявляє свій особливий інтерес до недержавних або неурядових суспільних організацій, які мають постійні (стабільні)

риси та характеристики й певну самостійність у діях. Діяльність таких організацій тісно пов'язана із впливом на центри прийняття політичних рішень.

За видами діяльності суспільні організації поділяються на такі групи:

- професійні;
- економічні (спілки підприємців, кооператорів, селян, товаровиробників, обдурених вкладників та ін.);
- конфесійні (католицькі, православні, мусульманські, іудейські, масонські та ін.);
- культурологічні та освітянські (товариства “Просвіта”, любителів української, російської, єврейської мов та ін.);
- спортивні, туристичні, тверезості й здоров'я та ін.;
- наукові, науково-технічні (спілки викладачів, науковців, інженерів, енергетиків та ін.);
- оборонні (ДТСААФ, аероклуби, мотоклуби);
- національні (товариства російської, єврейської, польської культур та ін.);
- екологічні (“Зелений світ”, “Грінпіс” та ін.).

Теорія колективної поведінки аналізує суспільно-політичні рухи як форми колективної діяльності в умовах правової держави. Остання мусить забезпечити розв'язання соціальних конфліктів, не руйнуючи наявного суспільного ладу.

5.3 Партиїно-політичні системи

Невід'ємною складовою політичних відносин є стосунки між партіями, що найвиразніше виявляються на терені відносин до державної влади. Це означає, що партійні системи є складовими політичної системи суспільства загалом. Під партійною системою слід розуміти сукупність політичних партій, відносин між ними, між партіями й державою, їх характер, умови діяльності, погляди на базові цінності політичної культури суспільства та ступінь узгодженості у цих поглядах, що реалізовані у прийнятих ними ідеологічних доктринах та формах

і методах практичної політичної діяльності.

Отже, характер партійних систем визначає вид політичного режиму, механізм та ефективність функціонування демократичних інститутів суспільства.

Один із найпоширеніших підходів до типології партійних систем полягає у виокремленні одно-, дво- і багатопартійних систем.

Однопартійна система характеризується управлінням державою лише однією партією (як у колишньому СРСР) і властива авторитарним та тоталітарним політичним режимам.

Двопартійною вважають систему, у якій реальну боротьбу за владу ведуть лише дві партії (як приклад — демократична та республіканська партії США). Однак це не виключає існування інших політичних партій, які за політичним впливом просто не можуть скласти конкуренції двом “основним монстрам” політичного життя. На думку багатьох політологів, двопартійна система найкраще забезпечує стабільність розвитку суспільства, максимально наближаючи інтереси держави й партій.

Багатопартійна система може бути схарактеризована як така, що передбачає реальний вплив на функціонування державних інститутів суспільства (парламенту, уряду, судових структур) більше двох політичних партій.

До речі, у державі цивілізованій (демократичній), що нормально функціонує, загальним критерієм визначення типу партійно-політичної системи є кількість партій, які мають представництво в парламенті внаслідок проведення демократичних прямих загальних виборів.

Найчастіше у світовій політичній практиці використовується партійна система поміркованого плюралізму, яка характеризується існуванням трьох-п'яти партій, з яких жодна не переважає й не може самостійно утворити правлячу коаліцію. Однак вони змушені йти на досягнення угод, компромісів.

Якщо в країні налічується надто багато невеликих партій (що особливо характерно для посттоталітарних суспільств), як правило, вони утворюють блоки або коаліції на час ведення передвиборної боротьби. Звичайно, такі угоди не можуть бути довготерміновими і не можуть гарантувати політичної

стабільності в суспільстві. Однак вони відіграють певну роль у формуванні партійно-політичної структури суспільства, запровадженні демократичних процедур в управлінні суспільством, підвищенні рівня його політичної та правової культури.

Політична практика свідчить, що відслідковується стійка тенденція зменшення кількості партійних блоків і партій у суспільствах з політичною та економічною стабільністю. Останні сприяють концентрації політичних сил у порівняно невеликій кількості партій та їх блоків. Хоча це, звичайно, дуже складний процес, який залежить від багатьох чинників: політичної культури, традицій, ментальності тощо.

Питання до лекції 5

- 1 Які функції виконують у суспільстві політичні партії?
- 2 Чи є кількість політичних партій показником демократизму суспільства?

Література до лекції 5

- 1 Коломейцев В.Ф. Партии в зеркале западной политологии// Государство и право. - 1995. - № 10.
- 2 Пушкарева В.Г. Партии и партийные системы: концепции М. Дюверже// Социально-полит. журн. – 1993. - № 9-10.

ЛЕКЦІЯ 6. ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ

План

6.1 Сутність політичного режиму. Типологія політичних режимів.

6.2 Тоталітарний і авторитарний політичні режими.

6.3 Демократія як політичний режим.

6.1 Сутність політичного режиму.

Типологія політичних режимів

Серед понять, що відображають різні аспекти функціонування політичної влади, особливе місце займає «політичний режим» – узагальнена функціональна характеристика політичної системи. Це поняття стосується насамперед змісту, а не форми здійснення влади, тобто характеризує реальну роль інститутів державної влади, дійсний стан демократії, способи володарювання у тій чи іншій країні тощо. Політичний режим визначає умови життя людини, рівень її свобод, а тому тема, що висвітлюється, безпосередньо зачіпає інтереси кожного громадянина.

У політології під політичним режимом розуміють систему способів і методів реалізації політичної влади, що визначає характер політичного життя в країні, рівень політичної свободи та правовий стан особи.

Політичний режим визначається такими основними чинниками: процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; взаємовідносинами між політичною владою та громадянами.

Характер політичного режиму залежить від:

- співвідношення політичних сил у суспільстві;
- рівня політичної стабільності суспільства;
- якостей правлячої еліти, особливостей політичних лідерів;
- рівня політичної культури населення;
- історичних і соціокультурних традицій, звичаїв народу;
- умов геополітичного оточення.

Політичний режим не можна встановити законодавчо, він формується спонтанно, внаслідок спільної дії багатьох чинників.

Типологія політичних режимів дає змогу віднайти спільне й відмінне в методах, засобах здійснення державної влади в різних країнах і здійснюється за певними критеріями (рисунок 2).

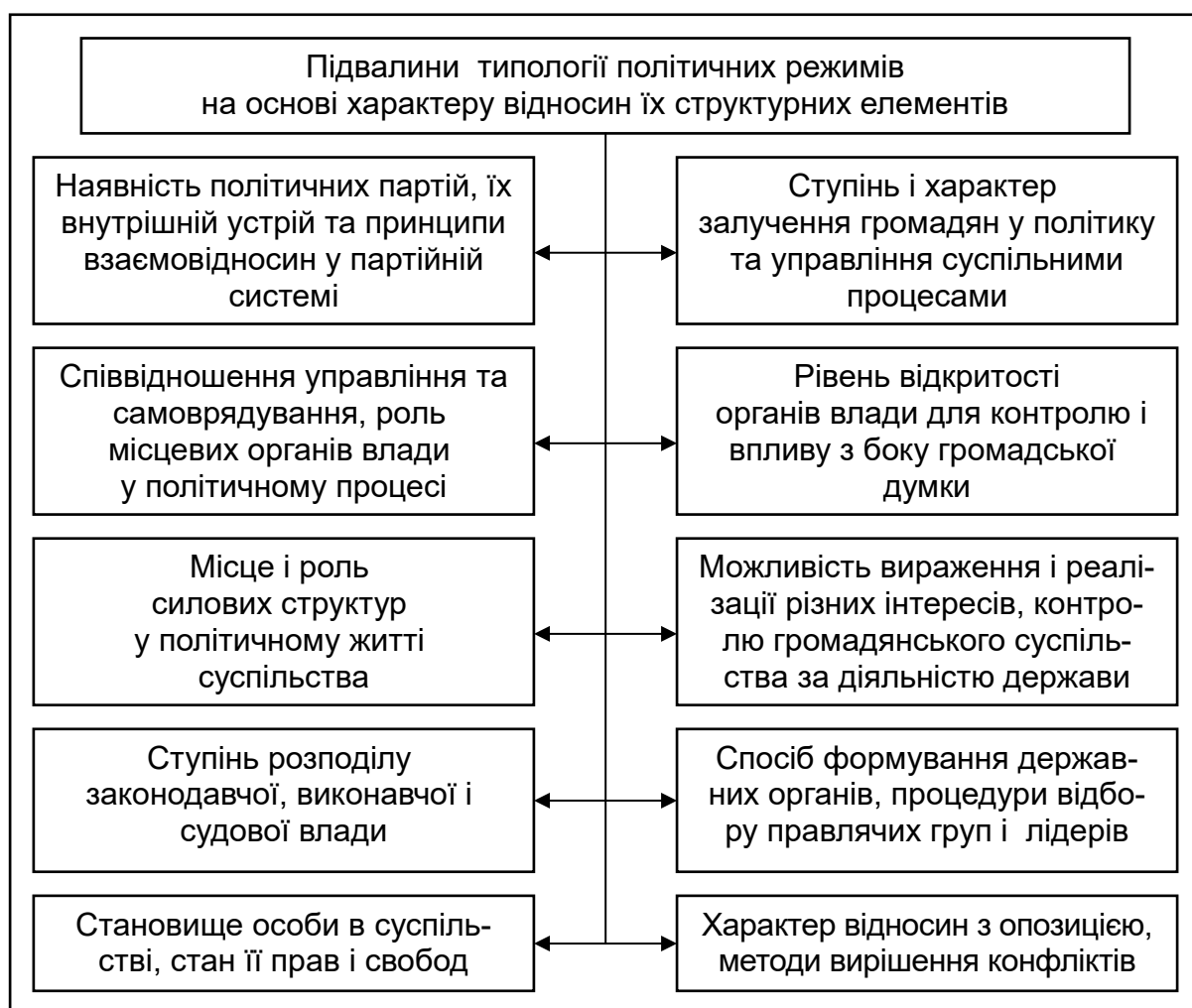

Рисунок 2

У сучасній політології найпоширенішим є поділ політичних режимів за ознакою демократизму на демократичні та недемократичні; серед останніх виокремлюють тоталітарні й авторитарні.

6.2 Тоталітарний і авторитарний політичні режими

Тоталітарний політичний режим здійснює всеосяжний контроль над усіма сферами суспільного життя та особистим життям громадян, спираючись при цьому на систематичне застосування насильства.

Передумовами виникнення тоталітаризму як політичної практики були об'єктивні процеси кінця ХІХ – початку ХХ ст.: індустріальна фаза розвитку суспільства обумовила появу розгалуженої системи засобів масової інформації, що створило технічні можливості для ідеологічного та політичного контролю над особою; різкий злам традиційних соціальних структур, маргіналізація різних суспільних груп, деформація політичної свідомості; посилення ролі держави як універсального регулятора й організатора взаємодії індивідів, інтереси яких не збігаються, та ін. Як правило, тоталітарні режими виникають за надзвичайних умов: поразка у війні, революція, посилення нестабільності у суспільстві, глибока системна суспільна криза, інколи – необхідність вирішення стратегічного завдання, винятково важливого для країни.

Сутнісними ознаками тоталітарного режиму є:

- монополізація влади однією масовою партією, тісно пов'язаною з державними органами, відсутність легальної опозиції;
- абсолютна концентрація влади в руках вождя, який спирається на владну партію та має необмежені повноваження;
- обов'язкова єдина державна ідеологія, ідеологізація всього життя суспільства;
- монополія влади на інформацію, повний контроль за ЗМІ;
- примусове впровадження державними інститутами суспільної свідомості та зразків поведінки людей;
- державний монополізм у сфері економіки, цілковите відчуження громадян від власності;
- масові репресії як засіб державної політики.

Тоталітарними державами були гітлерівська Німеччина, Радянський Союз у 1929 – 1956 рр., Італія за режиму Муссоліні,

маоїстський Китай, Камбоджа при Пол Поті, Іран при Хомейні та ін.

Авторитарний політичний режим характеризується значним зосередженням влади в руках лідера або обмеженої групи, звуженням політичних прав і свобод громадян, суспільно-політичних організацій, різким скороченням повноважень демократичних інституцій.

Основні риси авторитарного режиму:

- наявність у держави лише ключових важелів суспільного життя, чітка регламентація переважно політичної сфери;
- концентрація влади в руках одного чи кількох державних органів;
- сильна виконавча влада, виконавчі органи влади наділені широкими законодавчими повноваженнями;
- переважання в діяльності органів політичної влади методів командування, відкритого диктату;
- відчуження народу від влади;
- обмежені громадянські, політичні та особисті права і свободи, а також юридичні гарантії їх забезпечення;
- відсутність єдиної ідеології;
- опора на силу й готовність влади в будь-який час застосувати масові репресії;
- обмеження чи заборона діяльності опозиційних до існуючого режиму об'єднань громадян, хоча можлива наявність деяких елементів демократії (вибори, парламентська боротьба).

Слід розрізняти реформаційний, стабілізаційний та виключно деструктивний види авторитарного режиму. Позитивні риси авторитарних режимів найвідчутніші в екстремальних умовах суспільного розвитку, коли зростає потреба у забезпеченні стабільності, порядку, мобілізації ресурсів на стратегічних напрямках.

6.3 Демократія як політичний режим

Найскладнішим типом політичного режиму є демократія. В інтерпретації її сутності та механізмів реалізації в конкретних суспільствах існують значні розбіжності. Характерною особливістю демократії як політичного режиму є децентралізація, розсосередження влади між рівноправними громадянами з метою надання їм можливості рівномірного впливу на діяльність владних органів, періодична виборність органів управління і прийняття рішень у відповідності до волі більшості. Демократія покликана забезпечити оптимальне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості, свободи підприємництва, соціальної рівності тощо.

Демократичному режиму притаманні такі ознаки:

- визнання народу як джерела влади;
- виборність основних органів влади та посадових осіб, їх підпорядкованість виборцям;
- підконтрольність державних органів, що формуються шляхом призначення, виборним установам і відповідальність перед ними;
- рівноправність громадян та їх рівність перед законом;
- проголошення основних демократичних прав і свобод;
- політичний плюралізм у суспільстві;
- державний устрій за принципом «розподілу влад».

Демократія як влада народу і як форма політичної самоорганізації суспільства можлива за умов, коли забезпечені вільні електоральні змагання, система постійного контролю громадянського суспільства за діяльністю влади тощо.

Крім трьох основних типів політичного режиму в політичній практиці, особливо в кризових ситуаціях, іноді зустрічаються:

- анархічний політичний режим, якому притаманні руйнування загальної ідеї єдиної держави, взаємна конфронтація владних структур, втрата ними монополії на застосування зброї, відсутність системи нормативного регулювання суспільних відносин;
- охлократичний політичний режим, що характеризується некомпетентністю політичної влади, відсутністю у представників

її органів громадянської відповідальності та ін.

Таким чином, поняття «політичний режим» означає функціональний стан політичної системи, конкретизує зміст її елементів з точки зору політичних, економічних, юридичних і культурних чинників і механізмів формування влади та її розподілу, а також тип відносин між владними і невладними інститутами.

Питання до лекції 6

1 Які спільні та відмінні риси мають тоталітарний та авторитарний політичні режими?

2 Які передумови для встановлення демократії наявні сьогодні в Україні?

Література до лекції 6

1 Гелей С., Рутар С. Політологія: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006.

2 Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К.: Вища шк., 2005.

ЛЕКЦІЯ 7. ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ

План

- 7.1 Поняття політичної ідеології.
- 7.2 Лібералізм.
- 7.3 Консерватизм.
- 7.4 Соціалізм.

7.1 Поняття політичної ідеології

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на життя, що відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, політичних партій, громадських рухів та ін.

Політична ідеологія – систематизована сукупність ідейних поглядів, що виражають та захищають інтереси певних соціальних груп.

Термін «ідеологія» (від грецьк. Idea - поняття і logos - наука, значення) запровадив французький дослідник Д. де Трасі (1754-1836). Він розглядав ідеологію як науку про людське мислення та суспільні ідеї. За часів Великої французької революції ідеологію розглядали як реальну силу, що відігравала важливу роль у житті людини і суспільства. Сучасні вчені відзначають здатність ідеології згуртовувати людей, поєднувати різні види емоційної енергії та спрямовувати їх у політику.

Жодна влада не обходиться без ідеології. Вона надає їй доцільного характеру, орієнтує громадян на певну систему цінностей і норм поведінки, відповідний спосіб життя. За допомогою ідеологічних категорій обґрунтовуються чи заперечуються ті чи інші політичні інститути, соціально-політичні доктрини, напрямки, дії.

Роль ідеології у суспільному житті визначається її функціями:

- орієнтаційною - спрямовує людську діяльність;
- мобілізаційною - пропонуючи нові ідеали, мобілізує суспільство на їх реалізацію;
- інтегративною - пов'язана з узгодженням інтересів на загальному рівні;

амортизаційною - сприяє послабленню соціального напруження;

соціально-представницькою - відбиває та захищає інтереси певних соціальних груп населення;

пропагандистською - створює позитивний імідж політичній лінії певної держави, нації, класу.

По-справжньому конструктивна ідеологія повинна відповідати життєвим реаліям та спиратися на досягнення науки. Різні форми власності, політичний плюралізм, багатопартійність у демократичних державах передбачають конкуренцію різних ідеологій. Але жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною. Тобто не повинен існувати державний монополізм. Проголошена в Україні на початку 1990-х рр. деідеологізація була спрямована проти тоталітаризму, проти того, щоб якась ідеологія нав'язувалась громадянам як обов'язкова.

Відповідно до різних типів організації економічного та суспільного життя, місця і ролі держави, взаємодії особи і суспільства виділяють три основних політичних ідеології: *лібералізм, консерватизм, соціал-демократія*. Значну роль у сучасному світі відіграють національні ідеології, фашизм, анархізм, ідеологія «зелених» та ін.

7.2 Лібералізм

Лібералізм (від лат. «liberalis» - вільний) – політична та економічна течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод. Відстоює ідею правової держави, забезпечення основних прав громадян, утвердження громадянського суспільства, вільної конкуренції, високоморальної особи.

До широкого вжитку цей термін було введено на початку XIX ст. французькими просвітниками Він живився ідеями Дж. Локка, Т. Гоббса, Ш. Монтеск'є, Дж. Мілля, а в Україні розвивався завдяки працям М. Драгоманова, В. Кістяківського. Виникнення лібералізму пов'язане з розвитком капіталізму,

буржуазними революціями.

Основні принципи лібералізму:

- 1) абсолютна цінність особистості, людської гідності, прагнення до свободи, усвідомлення відповідальності за власні дії;
- 2) прийняття невід'ємних прав людини (право на життя, свободу, власність);
- 3) укладання договору між індивідом і державою, який є обов'язковим для обох сторін. Цей принцип втілено в сучасних конституціях;
- 4) обмеження сфери втручання держави в економічне і соціальне життя. Держава має підтримувати елементарний порядок, створювати належні умови для свободи економічної діяльності й захищати країну від зовнішніх небезпек.

На початку ХХ ст. в багатьох державах, основою політики яких була ліберальна ідеологія, відбулась гостра економічна криза, в умовах якої ліберали переглянули деякі положення і принципи свого вчення. Так виник неолібералізм.

Неолібералізм проголошує ідею державного захисту підприємництва, ринку і конкуренції від монополізму, ідею соціального захисту громадян, забезпечення рівних можливостей у здійсненні основних прав людини. Основними принципами неолібералізму є:

- 1) держава регулює функціонування ринкових механізмів, забезпечує стратегічне планування та відповідне законодавство;
- 2) працівники беруть участь в управлінні через створення спостережних рад за діяльністю адміністрації, що зменшує суперечності між робітниками і власниками;
- 3) встановлення гарантованого прожиткового мінімуму для кожного члена суспільства, сприяння повній зайнятості, економічній стабільності та відвернення соціальних потрясінь;
- 4) концепція соціальної справедливості.

Ідеологія лібералізму підтримується багатьма політичними партіями, зокрема і в Україні. Вони мають високий політичний

ВПЛИВ.

7.3 Консерватизм

Консерватизм (від лат. «conservare» - зберігати, охороняти) – політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримання існуючих форм економічного, соціального, політичного життя, традиційних духовних цінностей.

Як ідеологія консерватизм почав складатись у XVIII ст. Розвивався завдяки працям Е. Берка, Ж. де Местра, Л. де Бональда, Г. Гегеля, Б. Дізраелі. В Україні Ф. Прокопович, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та інші сприяли його розвитку.

Основні принципи консерватизму:

- 1) визнання необхідності класової ієрархії;
- 2) усвідомлення існування всезагального морально-релігійного порядку;
- 3) визнання недосконалості людської природи, обмеженості людського розуму, нерівності людей.

Отже, основними цінностями консерватизму є суспільна стабільність, порядок, закон, традиції, сім'я, держава, нація, влада, релігія, ієрархія.

У середині 70-х рр. XX ст. консервативні ідеї знов набули актуальності й популярності в США та Європі, особливо після економічної кризи 1973-74 рр. Це відродження дістало назву «неоконсерватизм».

Основні принципи неоконсерватизму:

- 1) посилення ролі еліт в управлінні державою;
- 2) звільнення приватного капіталу від надмірного державного втручання;
- 3) скорочення соціальних витрат і стимулювання економічної активності громадян, які повинні розраховувати на власні сили;
- 4) посилення порядку і законності;
- 5) відмова від тих змін, які підривають політичну

стабільність чи обмежують владу великого бізнесу;

б) ринкові відносини є рушійною силою суспільного розвитку;

7) пріоритет свободи щодо соціальної рівності, оскільки остання неможлива;

8) відмова від високих податків на великий капітал для перерозподілу прибутків в інтересах бідних;

9) зміцнення морального порядку.

В Україні консервативна ідеологія тільки відшуковує свою ідентичність і відрізняється від світового консерватизму своєю радикальністю і до певної міри лівизною.

7.4 Соціалізм

Під соціалізмом (від лат. *socialis* - суспільний) розуміють вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, який оснований на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних і духовних благ у залежності від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості. Існує кілька тлумачень соціалізму, серед яких головні марксистське та соціал-демократичне.

Марксистська концепція соціалізму передбачала подолання експлуатації, побудову соціально рівного суспільства, в якому б вільно почувала себе трудяща людина. Для цього було ліквідовано приватну власність, експлуаторські класи і проголошено диктатуру пролетаріату, принцип «від кожного за здібностями, кожному за працею», усупільнення (а насправді одержавлення) власності. Робітничий клас, очолюваний комуністичною партією, проголошувався провідною силою змін. На практиці це перетворилось у диктатуру владної верхівки, обмеження духовних, політичних, економічних свобод людини, її відчуження від духовних цінностей, влади, власності, від суспільства, природи, самої себе.

Ідейним опонентом марксизму стала соціал-демократична ідеологія, зорієнтована на захист інтересів насамперед

робітничого класу. Ідеологами соціал-демократії були Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер. В Україні їх підтримували Д. Антонович, П. Федченко, І. Мазепа, В. Винниченко, С. Петлюра.

Основні принципи соціал-демократії:

- 1) відмова від негайної ліквідації інституту приватної власності як умови побудови соціалізму;
- 2) поступовість еволюції до соціалізму через соціальне партнерство, соціальний і міждержавний мир;
- 3) заперечення революції як засобу завоювання влади робітничим класом;
- 4) вдосконалення існуючих інститутів і відносин шляхом постійних реформ;
- 5) відмова від диктатури пролетаріату, бо класова диктатура суперечить високій культурі;
- 6) поєднання державного регулювання економіки і ринкових відносин;
- 7) розвиток парламентських форм захисту інтересів найманих робітників.

Питання до лекції 7

- 1 Які функції у суспільному житті має політична ідеологія?
- 2 Охарактеризуйте основні сучасні політичні ідеології.

Література до лекції 7

1 Піча, В., Левківський, К., Хома, Н. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу: Навч. посібник для студентів. – К., 2002.

2 Бебик, В. Політологія для політика і громадянина. – К.: МАУП, 2003.

ЛЕКЦІЯ 8. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ЕЛІТА

План

8.1 Природа та зміст політичного лідерства.

8.2 Сутність та структура політичної еліти.

8.1 Природа та зміст політичного лідерства

Трактовка поняття “лідер” лишалася незмінною протягом останніх 100 років (від англ. leader – той, хто веде, вождь) і визначає лідера як особу, яка здатна впливати на інших з метою інтеграції їхньої діяльності, котра спрямована на реалізацію інтересів співтовариства.

Реалізація лідерських функцій відбувається у певних історичних умовах у межах політичної системи, що склалася, обмежується діючими правовими нормами і суспільними регуляторами (суспільна думка, традиції, мораль, ЗМІ), відчуває на собі вплив державних інститутів влади і права.

В основі лідерства на відміну від формального керівництва лежить психологічний авторитет. Метою кожного лідера, як і керівника, є досягнення ефективності у дорученій йому сфері, але механізм впливу є різним. Адміністратор впливає на ситуацію наказом. Лідер замість цього вкладає у спілкування з підлеглими частину свого “я”, поважаючи при цьому цінності, настрої підлеглих, їхні життєві принципи, обертаючи їх на користь справі. Завдяки цим зусиллям у будь-якому за обсягом середовище формуються психологічні відносини, за яких певне коло осіб має можливість природно впливати на поведінку інших людей, тобто цей вплив сприймається підлеглими добровільно. У цій природності сприйняття впливу і визначаються основи психологічного авторитету.

У політичному аспекті лідерство характеризує не тільки психологічний авторитет, але й політичний. При дослідженні реального політичного процесу виявляється, що світ політичних лідерів, які є такими за своєю природою, якостями, здібностями, і світ реальних політичних лідерів не тотожні. Тут більше значення, ніж психологічний має політичний авторитет. Це будь-який вагомий у політиці

капітал, який є різним у різних країнах у певні часи. Наприклад, у політичній практиці суспільств, які обрали соціалістичний шлях розвитку, політичний авторитет лідера залежав не скільки від його особистого потенціалу, а здебільшого від того, наскільки правильно він виражав делеговану йому волю партії, чи належав він до комуністичної партії, робітничого класу тощо. У демократичних країнах, де діє політична конкуренція, основою політичного авторитету є не класові, а індивідуальні інтереси, цінності й норми окремого суб'єкта політичної діяльності, тобто кожен “уособлює” самого себе.

Основні характеристики політичного лідерства:

1) між загальнонаціональним лідером і суспільством не існує прямої взаємодії, воно опосередковане партійними організаціями, ЗМІ тощо;

2) політичне лідерство орієнтовано на узгодження різноманітних соціальних інтересів;

3) воно включає в себе не тільки роботу певного політичного лідера, але й все його оточення, багатьох експертів, іміджмейкерів тощо;

4) як суспільне явище політичне лідерство інституційовано, тобто діяльність лідера обмежена юридичними нормами, процедурами прийняття рішень.

Функції лідера можна представити у вигляді певних етапів його діяльності. Перша функція – діагностична. Вона полягає в авторитетній, точній і своєчасній оцінці ситуації в суспільстві або групі. Друга – функція формування лінії поведінки. На цьому етапі лідер визначає політичну стратегію, яка вирішуватиме проблемну ситуацію, в інтересах певної групи. Третя – мобілізуюча функція, виконання якої передбачає, що лідер домагається підтримки групою запропонованого ним плану дій. Всі вони притаманні як лідерам, які займають ключові посади у структурі державної влади, так і лідерам суспільно-політичних організацій і рухів.

Одним з основоположних варіантів типології політичного лідерства є класифікація, запропонована М. Вебером. Ним

виділені три основні типи лідерства – традиційне, раціональне і харизматичне. Традиційне лідерство спирається на механізм суспільних традицій, силу звички, які спираються на святість традицій і владу, що передається у спадок. Право на панування лідер отримує через власне походження. Раціональне лідерство спирається на уявлення про законність обрання лідера. Його влада базується на правових нормах, що визнані в усьому суспільстві. Компетенція обмежена конституцією і правовими актами. У власній діяльності він керується законом. Харизматичне лідерство спирається на особистий вплив, притаманний вождям, що здатні зачарувати маси і стати об'єктом їхньої любові. Такі здібності були притаманні А. Гітлеру, Ш. де Голлю. Харизмою слід називати певні якості людини, які визнаються незвичайними й оцінюються послідовниками як надлюдські або недоступні іншим людям.

Сприйняття політичних лідерів українським народом ґрунтується на пріоритеті у свідомості населення моральних якостей лідера, ніж прагматичних. Проте переважна більшість сучасних політичних лідерів країни є раціонально-легальними, які керуються у своїй діяльності власними потребами, прагматичними інтересами.

8.2 Сутність та структура політичної еліти

Еліта перебуває на верхівці державної піраміди і контролює основні ресурси влади. Вона не тільки править суспільством, але й керує політичним класом, який у свою чергу є джерелом її поповнення.

Основними ознаками еліти є:

1) максимальна концентрація влади в руках еліти. При цьому влада виражається у можливості впливати на політичні рішення і має кілька форм: а) прямий вплив (участь у прийнятті рішення); б) опосередкований (вплив на осіб, які приймають рішення); в) номінальний (вплив за допомогою власної політичної ваги). Отже, до політичної еліти входять не тільки ті,

хто приймає рішення, але й ті, хто впливає на цей процес. Еліту не можна обмежувати колом людей, які займають вищі адміністративні, командні пости в державі та мають офіційні повноваження приймати рішення. Певна частина політичної еліти може бути „в тіні”, а все ж таки активно впливати на державну політику, мати реальну політичну владу;

2) вузька соціальна база, тобто залучення нових членів еліти відбувається переважно із вищих верств суспільства;

3) певний рівень внутрішньої згуртованості і взаємопов’язаності еліти, що виражається у спільних політичних поглядах і переконаннях, інтересах і прагненнях. Внутрішня згуртованість залежить від ступеня соціальної, національної однорідності еліти, моделі елітного рекрутування, стилю політичного лідерства. Це можуть бути близькі за походженням люди, які мають спільні цінності і цілі. Це внутрішньо згуртована група, яка має самосвідомість (ідентифікація з клубом, а не класом). Вона об’єднана змовою і тайною „кругової поруки”. Стимулом до згуртованості стає необхідність збереження нерівності.

Еліта має складну внутрішню структуру. У ній можна виділити формальні і неформальні елітні групи. Формальними є:

а) галузеві групи (політична, економічна, військова, культурна);

б) рекрутаційні (ті, кого вибрали, ті, кого призначили);

в) залежно від гілки влади (законодавча, виконавча, судова);

г) функціональні (ідеологи – ті, хто розробляє стратегічні програми; силовики – ті, хто тримає у своїх руках засоби силового тиску; адміністратори – ті, хто координує діяльність різних державних органів і здійснюють документообіг; податківці – ті, хто збирає податки; законотворці – ті, хто приймає закони; міжнародники – ті, хто представляє інтереси національної держави на міжнародному рівні).

Особливою групою всередині еліти є невелика згуртована група офіційних осіб, які стоять на самій верхівці владної

піраміди. Це так звана „топ-еліта” або найвище керівництво країни. Ця група налічує, як правило, 20-30 осіб у кожній країні та є найбільш закритою, згуртованою. Чим довше на верхівці перебуває політик, тим більший вплив на його особистість робить влада, він втрачає багато зв'язків зі світом „звичайних людей”.

Неформальна структура еліти заснована на відносинах особистої відданості, які стають домінуючими над формальними обов'язками. Вся система неформальних політичних зв'язків складає клієнтелу. Її можна визначити як персональну або колективну залежність від більш сильного і багатого патрона, користування покровительством патрона, що встановлює статус клієнта і відносини клієнт-патрон.

Клієнтелізм зсередини руйнує механізм раціонального управління, оскільки вводить додатковий чинник мотивації для членів еліти (особистої відданості, залежності), який виходить за межі функціональних обов'язків посадових осіб.

Одним з елементів неформальної структури еліти є клани. Вони складаються за територіальним принципом навколо впливового лідера і сприяють тому, що керівні посади монополізуються цією неформальною групою. Іншим неформальним елементом елітної структури є стратегічна група. Вона виконує функції стратегічного планування і проектування, є мозковим центром. Її складають люди, які займають високі державні позиції. Хоча головною умовою входження до цієї групи є не стільки статус, скільки інтелектуальний потенціал.

Представники політичної еліти України добре навчилися боротися за владу, але не завжди здатні розпорядитися цією владою у суспільних інтересах. За право увійти до складу політичної еліти йде жорстка боротьба. Саме здатність перемагати у боротьбі є основним критерієм відбору вітчизняної еліти. І за цим критерієм політична еліта дійсно є кращою. Проте коефіцієнт корисної дії цієї еліти України, якість виконуваних нею функцій лишається занадто низькими.

Питання до лекції 8

- 1 Дайте характеристику політичному лідерству, його природі та функціям.
- 2 Розкрийте зміст поняття політичної еліти та її структури.

Література до лекції 8

- 1 Політологія: Навч. посібник / Є.В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, В. Л. Семко та ін.; За ред. Є.В. Перегуда – К.: КНУБА, 2011. – 216 с.
- 2 Зоткин А.А. «Львы» и «Лисы» украинской политики. О властвующей элите. – К.: Наук. думка, 2010. – 343 с.

ЛЕКЦІЯ 9. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

План

9.1 Поняття громадянського суспільства.

9.2 Історичні уявлення про громадянське суспільство.

9.3 Масове суспільство як альтернатива громадянському суспільству.

9.4 Особливості формування громадянського суспільства в Україні.

9.1 Поняття громадянського суспільства

Громадянське суспільство – сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та регулюються нею.

У політології громадянське суспільство розглядається як соціальне утворення, що протистоїть державі.

Від суспільства загалом громадянське суспільство відрізняється тим, що залучає громадян до колективних дій у суспільній сфері для: вираження своїх інтересів, обміну інформацією, досягнення спільної мети, висування вимог до держави, закликів до відповідальності офіційних осіб. Воно виступає посередником між приватною сферою життя людей та державою.

Громадянське суспільство – це сукупність окремих незалежних особистостей. Осередки громадянського суспільства створюються для захисту приватних інтересів громадян.

Найбільш суттєві риси громадянського суспільства такі:

- 1) наявність демократичної правової державності;
- 2) самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян;
- 3) різноманітність форм власності, ринкова економіка;
- 4) плюралізм ідеологій та політичних поглядів;
- 5) доступ усіх громадян до участі в державних справах;
- 6) взаємна відповідальність держави і громадян за

виконання демократично прийнятих законів;

- 7) наявність розвинутої соціальної структури;
- 8) розвинена громадянська політична культура і свідомість;
- 9) цінування прав громадян вище за державні закони;
- 10) різноманіття соціальних ініціатив;
- 11) контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Громадянське суспільство виступає як сфера реалізації економічних, соціальних, етнонаціональних, культурних та інших громадських інтересів.

Суттєвою ознакою громадянського суспільства є плюралізм, тобто різноманіття інтересів і пріоритетів, які виражають інтереси різних верств населення.

Інститутами громадянського суспільства є: сім'я, церква, заклади освіти, приватна власність, засоби масової інформації, виробничі спілки, добровільні громадські організації та об'єднання, у тому числі політичні партії. Вони виконують такі функції:

1) є засобом самовираження людей, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів.

2) захищають інтереси певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів.

3) зменшують деструктивну силу протистояння інтересів, впорядковують енергію людей, скеровуючи її в організоване русло.

4) оберігають суспільну систему від хаосу і створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

5) виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм упевненість у власних силах, є опорою у їх можливому протистоянні з державою.

Підґрунтям і ознаками громадянського суспільства є ринкова економіка з різними формами власності, структурованість суспільства, багатопартійність і, найголовніше, вільна особистість з розвиненим почуттям громадянськості та власної гідності.

Ідеологія громадянського суспільства ґрунтується на

визнанні того, що держава існує перш за все для того, щоб захищати особисту свободу і власність людей. Держава повинна діяти у чітко окреслених межах, вихід за ці межі може призвести до громадської непокори. Характер взаємодії держави і громадянського суспільства визначає стан суспільної стабільності та безпеки. Громадянське суспільство вимагає існування правової держави. Разом з тим тільки розвинуте, стабільне громадянське суспільство створює можливість для існування правової держави.

9.2 Історичні уявлення про громадянське суспільство

Поняття «громадянське суспільство» сягає своїм корінням античних часів. Але давні мислителі під цим терміном розуміли політичну державу, яка поєднувала такі сфери суспільства, як сім'я, релігія, освіта, культура та ін. Такий підхід залишався незмінним до XVIII ст. В епоху відродження сформувались переконання в тому, що надмірний вплив держави стримує вільний, творчий розвиток особи.

Головна заслуга в розробленні концепції громадянського суспільства належить Г. Гегелю, який розглядав цей феномен як особливу стадію в процесі руху від сім'ї до держави. У його трактуванні, громадянське суспільство постає як опосередкована працею система потреб, яка ґрунтується на системі приватної власності і всезагальної рівності.

Марксистичні вважали, що політична держава віддзеркалює політичний інтерес, а громадянське суспільство – приватний інтерес. Вони зводили структуру громадянського суспільства до сфери праці, виробництва та обміну.

9.3 Масове суспільство як альтернатива громадянському суспільству

Сутність тоталітарного масового суспільства полягає у

порушенні ізолюваності груп у «внутрішньому суспільстві». У тотальному залученні населення до масових рухів «підтримки вождів». Характерною рисою такого суспільства є людина маси. Маси – це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації. Масова людина не відрізняється від інших, є повторенням загального типу. Маси – це посередня людина, якій характерно жити без зусиль, без намагань удосконалювати себе. В епоху панування мас домінує насильство, яке стає нормою життя і призводить до посилення ролі держави, підкорення їй усього життя, втручання її у всі сфери. Держава поглинає всю суспільну ініціативу, тобто знищує громадянське суспільство.

У масовому суспільстві людина є лише «гвинтиком», а це сприяє зростанню авторитарних і тоталітарних політичних режимів. Адміністративно-командні системи характеризуються зміною горизонтальних соціальних зв'язків у суспільстві вертикальними, створенням атмосфери матеріальної і духовної залежності індивіда від держави. У масовому суспільстві люди пов'язані між собою лише за допомогою ставлення кожного до держави, немає зв'язків в межах незалежних від держави груп. Це призводить до соціальної ізоляції людини.

Основними рисами масового суспільства є:

- 1) широка атомізація – втрата природної спільності людей у межах життєздатних референтних груп;
- 2) готовність до засвоєння нових ідеологій – пошук втраченої стабільності та «простих відповідей на складні питання»;
- 3) тоталітаризм – тотальне домінування вертикальної єдності з державою, а не горизонтальної з людьми, що мають схожі інтереси.

У масовому суспільстві терор стає головним стрижнем політичної діяльності. Саме на базі атомізація та утворення маси складається безкласове тоталітарне суспільство.

9.4 Особливості формування громадянського суспільства в Україні

В Україні відбувається процес становлення громадянського

суспільства, який далекий від завершення. Попри існування системи органів влади різного рівня, вони не можуть вивести державу із системної кризи. Тому зрозумілим є процес відчуження громадян від влади, держави і політики. Нерозвиненість громадянського суспільства в Україні простежується в низькому рівні залученості громадян до організованої громадсько-політичної діяльності. Низьким є і рівень політичної ефективності – оцінки людиною своєї змоги впливати на політичні події та рішення. Це пов'язано із слабким розвитком правової системи в державі та правової свідомості людей.

Чинниками формування в Україні громадянського суспільства є реструктуризація суспільства, вільні та альтернативні політичні вибори, референдуми, незалежні засоби масової інформації, розвиток місцевого самоврядування, політичних партій, які здатні репрезентувати групові інтереси. Також це наявність ринкових відносин і економічний плюралізм. Формування громадянського суспільства є необхідною умовою створення правової держави.

Питання до лекції 9

- 1 Назвіть основні риси громадянського суспільства
- 2 Якими є особливості формування громадянського суспільства в Україні?

Література до лекції 9

1 Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудич. - К.: Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.

2 Кириченко С.О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст. - К.: Логос, 1999. - 47 с.

ЛЕКЦІЯ 10. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ Й НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

План

10.1 Соціально-етнічні спільності: народ, етнос, нація.

10.2 Етнонаціональні відносини і світовий досвід самовизначення народів.

10.3 Мета і завдання вітчизняної етнонаціональної політики.

10.4 Зміст, принципи і суб'єкти етнонаціонального розвитку.

10.1 Соціально-етнічні спільності: народ, етнос, нація

При з'ясуванні сутності етнонаціональних відносин найчастіше вживають поняття, пов'язані з їхнім розвитком: «народ», «нація», «етнос». Нерідко їх трактують як синоніми, хоч вони мають істотні відмінності. Так, етнологічно «народ» і «нація» — ідентичні поняття, що визначають біологічне походження групи людей, але в соціально-політичному аспекті вони не є тотожними.

Народ – все населення певної країни чи території, незалежно від його національної приналежності.

Схематично діалектику його формування можна змодельовати у такий спосіб: з сім'ї виросла родина, з родини — рід, рід перетворився на плем'я, плем'я — на народність.

Якщо народи існували з давніх-давен, то нації викристалізувалися лише в XVII—XVIII ст. (німці стали нацією в XIX ст.). Нація не є витвором природи, а народжується історично, формується з етносу.

Етнос — стійка сукупність людей, яка належить до певного народу, проживає на території чи в складі іншого народу і зберігає свою культуру, побут, мовні та психологічні особливості.

Етнос формується здебільшого на основі єдності території та економічного життя, але в процесі історичного розвитку багато які етноси втрачають спільність території. Наприклад, українці живуть зараз у багатьох країнах близького й далекого зарубіжжя. Там вони утворюють етнічні групи (національні меншини), що належать до єдиної нації певної країни.

Нація утворюється на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на певній

території та пов'язані між собою певним типом соціально-економічних відносин.

Нація – соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією та свідомістю, яка виникла історично, проживає на спільній території, має спільну мову, культуру, свідомість та певні економічні зв'язки між собою.

Національна ідея — своєрідний дороговказ для нації.

Будь-яка держава припускається помилки, заперечуючи національну ідею, власний ідеал або не надаючи їм належного значення. За сучасних історичних умов для України в соціально-національному сенсі надзвичайно важливими є такі завдання:

- вироблення форм і засобів стимулювання політичної активності українського народу, сприяння духовному оновленню суспільства;
- здійснення глибинних державотворчих процесів, утвердження й поширення в українському суспільстві авторитету й популярності державницької ідеї;
- вироблення цілісної системи ціннісних орієнтацій суспільства.

Національна ідея, з одного боку, повинна спрямовувати націю на самовизначення, а з іншого — залишити її в межах вселюдської спільності, утверджувати в житті загальнолюдські цінності, боротися за соціальну справедливість.

10.2 Етнонаціональні відносини і світовий досвід самовизначення народів

Проблема етнонаціональних відносин посідає одне з перших місць серед проблем сучасності.

Етнонаціональні відносини — відносини між суб'єктами національноетнічного розвитку — націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Ці відносини бувають трьох типів: 1) рівноправні; 2) відносини панування й підлеглості; 3) відносини, що передбачають

знищення інших суб'єктів.

Національна політика — науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Самовизначення народів, націй неможливе без розв'язання проблеми національно-територіального розмежування, яка є однією з найскладніших і найгостріших проблем. Реалізувати це право, беручи до уваги історичні умови певної нації, прийнятні форми його реалізації, можна у двох формах — відокремлення і возз'єднання.

Відокремлення — форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає вихід нації зі складу багатонаціонального утворення під впливом волевиявлення народу.

Возз'єднання — форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає об'єднання народів (націй).

За формою державно-правові об'єднання народів можуть бути різними. Світовій практиці відомі три основні форми возз'єднання: унітарна держава, федеративна держава, конфедерація держав. Нечисельні народи мають право повною мірою користуватися своїми національними правами, зберігати національну мову, традиції та історію. Одним з ефективних кроків щодо цього є автономізація, тобто існування в загальнодержавній адміністративній структурі автономних районів і провінцій.

Отже, історичний досвід свідчить, що реалізація народом свого права на самовизначення залишається однією з найскладніших і найактуальніших проблем нашого часу.

10.3 Мета і завдання вітчизняної етнонаціональної політики

Вирішення національного питання в Україні на сучасному етапі можна визначити як:

а) суверенізацію особистості, втілення в життя національних прав людини;

б) політико-правове закріплення демократичного розвитку української нації;

в) забезпечення колективних прав етнічних меншин.

Удосконалення життєдіяльності української нації на сучасному етапі передбачає повноцінне національне буття, гармонійний розвиток і ефективне функціонування української мови, культури, фольклору, етнографічного елемента. Етнонаціональна політика в Україні означає відродження й збереження духовної та культурної спадщини не тільки українців, а кожного з етносів, що населяють її територію.

Важливим завданням сучасної етнонаціональної політики має стати вироблення позиції з усіх принципових аспектів розвитку етнонаціональних процесів — законодавчих, правових, політичних, економічних та ідеологічних, її мета — формування суспільства, у якому гармонійно розвиватимуться всі етноси, етнічні групи, а етнонаціональна політика буде засобом духовного розвою української нації, її соціального, економічного, політичного розвитку. Це відповідно передбачає:

- сприяння ефективному місцевому етнолідерству й ініціативі, розширення управлінських знань представників нової адміністрації, політичних та громадських діячів, доступ національної еліти до прийняття рішень та контролю над ними;
- забезпечення етнічної злагоди, народовладної множинності, багатоманітності культур, подолання етнічної недовіри;
- підхід до етнонаціональних проблем, який сприятиме виробленню нових законопроектів у сфері національно-державного будівництва, конституційного права, міжетнічних стосунків, розвитку державного ладу, управлінської сфери;
- зміцнення державності, територіальної цілісності, демократії, недопущення етнічних протистоянь.

Державне та правове відродження етносів України, зокрема й українського, передбачає втілення таких основних завдань:

- розроблення наукової концепції про правовий статус національних меншин в Україні розкриттям змісту прав етносів (субетносів), співвідношення цих прав з «індивідуальними» правами та свободами людини і громадянина нечисельних

народів, національних меншин;

- чітке визначення повноважень органів законодавчої та виконавчої влади України щодо створення умов для відродження, збереження та розвитку всіх етносів України;
- правове забезпечення самостійності національних меншин у розв'язанні питань, що стосуються їх інтересів та вільного вибору ними шляхів свого національного відродження й розвитку.

10.4 Зміст, принципи і суб'єкти етнонаціонального розвитку

Етнонаціональна політика в Україні має ґрунтуватися на ідеології державотворення, поєднаній з розвитком та поглибленням національної ідеї.

Принципи національної політики — основоположні цінності (ідеї), реалізовані на всіх рівнях суспільства. До них належать:

- повага прав людини та основних свобод, у тому числі національних, незалежно від статі, віри, соціального становища та регіону проживання;
- рівні права етносів за різних форм їхнього самовизначення з обов'язковою умовою збереження соборності, державності;
- рівні права і відповідальність районів та областей;
- багатонаціональна єдність держави, її етносів та громадян;
- розвиток багатонаціонального українського суспільства шляхом діалогу, відмови від застосування сили;
- державна підтримка українського та інших народів, збереження їх культури, мови, традицій, середовища проживання;
- створення міжнародних гарантій захисту прав та свобод українців в іноземних державах.

Ці принципи взаємопов'язані та створюють органічну єдність, а реалізація кожного з них є умовою для реалізації інших.

У сучасних умовах важливо з'ясувати, який суверенітет належить реалізувати в Україні — народний, державний чи

національний? Вони не тотожні, бо кожний має власний суб'єкт: народ, державу, націю. Завдання — добитися їх органічного взаємозв'язку, усвідомлюючи, що державний та національний суверенітет є різними формами народного суверенітету. А це потребує забезпечення:

- суверенітету української нації — національного суверенітету, тобто повновладдя нації у вирішенні всіх питань національного життя, зміцнення національної держави, гармонізації відносин з іншими етносами;
- суверенітету української держави — державного суверенітету як верховенства, повноти державної влади України в межах її території.

Важливою проблемою в етнонаціональному розвитку є права національних меншин.

Права національних меншин є водночас правами людини, адже тільки правовий режим, який гарантує основні права (для всіх) і спеціальні права (національних меншин), здатний створити справедливі умови для всіх груп, у тому числі й етнічних.

Етнонаціональна політика одночасно із забезпеченням прав національних меншин має забезпечити життєдіяльність титульної нації.

Державна етнонаціональна політика має стати важливим чинником реалізації одного з головних завдань держави: сприяти кожному з неукраїнських народів зайняти в процесі етнонаціонального пробудження те місце, яке б найбільше відповідало його об'єктивним потребам і одночасно зміцнювало б українську державність. Втілення такої політики має відбуватися через забезпечення національних прав, до яких належать:

1) право на вільну національну самоідентифікацію. Згідно з ним кожна людина має право вільно обирати національну належність або ж визнавати себе особою без національності;

2) право народу (нації) на самовизначення. Це означає, що кожна людина має право вільно забезпечувати свій політичний статус, економічний, соціальний та культурний розвиток. В основі народу як суб'єкта самовизначення лежить, як правило,

кожний етнос, з яким ідентифікується певна територія;

3) право на національно-територіальну автономію. Національно-територіальна автономія передбачає створення національних адміністративно-територіальних одиниць з відповідними органами місцевого самоврядування, які з урахуванням місцевих особливостей у межах чинного законодавства розробляють і реалізують заходи щодо задоволення національних потреб населення;

4) право на культурно-національну автономію. Її доцільність очевидна в тих випадках, коли національність, що компактно мешкає, не становить більшості населення регіону й у містах. У такій ситуації свої національно-культурні потреби субетноси забезпечують через діяльність національних громад (національно-культурних товариств, центрів, асоціацій) або ж спеціально обраних органів культурного самоврядування;

5) право на захист від дискримінації за національною ознакою. Жодна людина не може бути обмежена в правах у зв'язку з її національною належністю.

Питання до лекції 10

1 Що є спільного в поняттях «етнос», «національність», «нація»?

2 Коли виникла національна проблема, які причини її появи та основні форми вияву?

Література до лекції 10

1 Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. — К., 1997.

2 Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). — К., 1998.

ЛЕКЦІЯ 11. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

План

11.1 Сутність, структура та функції політичної культури.

11.2 Типологія політичних культур.

11.1 Сутність, структура та функції політичної культури

Політична культура – один з найважливіших елементів політичної системи суспільства. Рівень її розвитку свідчить про якість самої цієї системи. Політична культура, яка відображає політичну та юридичну компетентність громадян, громадських і політичних діячів, їх політичну поведінку, створює великий вплив на формування і функціонування політичних і державних інститутів.

У політології політична культура трактується як спільне поле функціонування двох систем суспільства: політичної та культурної. Через нього суспільна культура впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу здійснюють зворотний вплив на культуру суспільства.

Як частина культурної системи суспільства, політична культура вбирає в себе лише ті культурні елементи, які діють у політичному процесі. Вона є частиною духовної культури народу, зумовлює політичну поведінку суспільства, форми участі громадян у політичному житті, функціонування та розвиток політичних інститутів.

Як компонент політичної системи політична культура концентрує в собі соціально-психологічні чинники політичного життя. Важливу роль у ній відіграє політична свідомість.

Політична культура – це сукупність індивідуальних стосунків і орієнтацій до політичних об'єктів, які базуються на певному рівні політичної ідеології та суспільної психології. Вона формується протягом життя багатьох поколінь і обіймає ідеї, переконання, концепції щодо взаємовідносин різних суспільно-політичних інституцій, політичні традиції, звички, норми, індивідуальний та громадський досвід, емоції. Це також орієнтації та установки людей щодо влади, політичної системи в цілому, це принципи взаємовідносин поміж окремою людиною,

суспільством та державою. Елементи політичної культури обумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними чинниками, характеризуються відносною сталістю й змінюються в процесі глибоких зрушень у суспільному житті (рисунок 3).

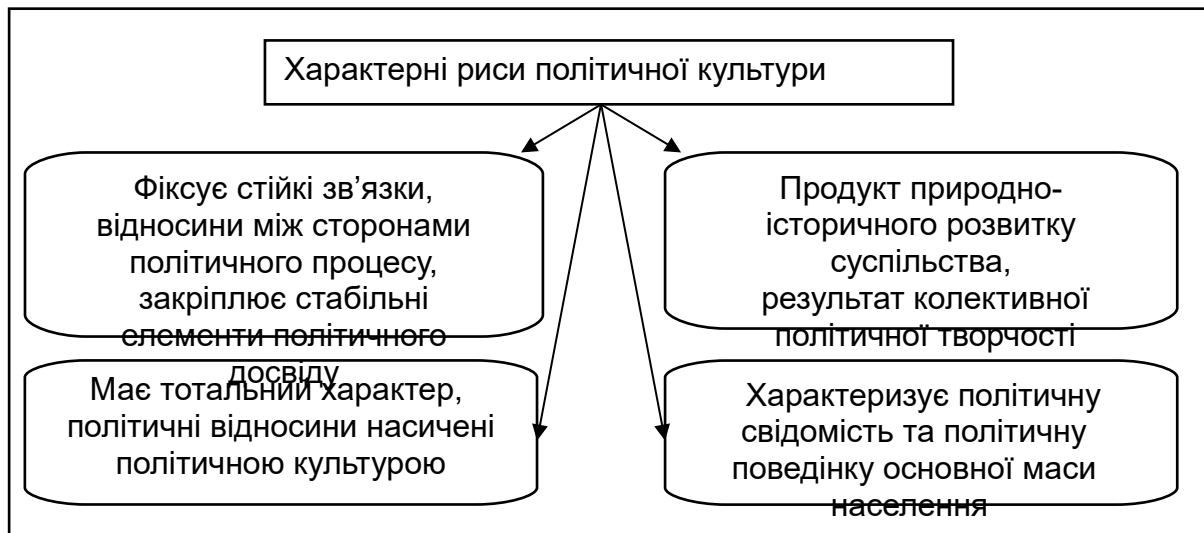

Рисунок 3

Таким чином, у широкому розумінні політична культура – це сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи.

У складній структурі політичної культури виділяють три основних компоненти, наведені на рисунку 4.

Формування політичної культури обумовлюють геополітичне положення країни, соціальна та політична структура суспільства, характер суспільних відносин, політичні традиції, особливості національної психології тощо.

Процес культурно-політичного творення здійснюють у суспільстві різні суб'єкти. Найбільший вплив на формування політичної культури мають держава, її законодавчі, виконавчі та судові органи, які встановлюють законодавчі норми, створюють і закріплюють національні політичні символи та ін.; громадські організації, політичні партії, що закладають певні шаблони політичного мислення і поведінки; засоби масової інформації, які формують переконання, установки, стереотипи; церква;

громадсько-політичні академічні інститути; армія; неформальні рухи та ін.

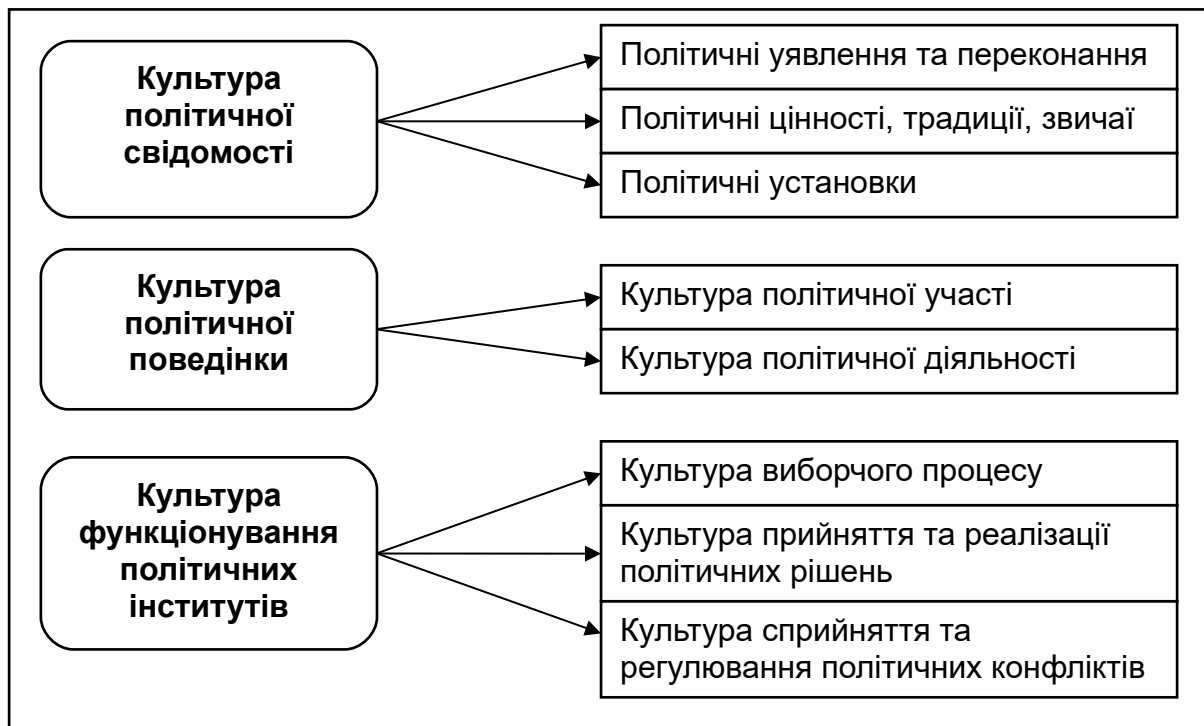

Рисунок 4

Політична культура виконує такі основні функції:

- пізнання – проявляється у формуванні у громадян необхідних суспільно-політичних знань, поглядів, переконань і політичної компетентності;
- орієнтації – виражається в осягненні індивідом змісту політичних явищ і реалій, власних можливостей самореалізації в конкретній політичній системі;
- регуляції – проявляється у формуванні в суспільній свідомості необхідних політичних цінностей, установок, цілей, мотивів і норм поведінки;
- соціалізації – характеризує набуття індивідом навичок і властивостей, які дають змогу йому самореалізовуватись у тій чи іншій системі влади;
- інтеграції – забезпечує різним групам умови і можливості для співіснування в межах політичної системи, а також

збереження цілісності держави та її стабільних відносин із суспільством;

- комунікації – забезпечує взаємодію всіх суб'єктів політики та інститутів влади на основі використання загальноприйнятих символів, термінів, стереотипів та інших засобів інформації та ін.

11.2 Типологія політичних культур

У політичній науці застосовують декілька підходів до типологізації політичних культур на основі певних критеріїв:

1) за ступенем розвитку громадянськості членів суспільства виділяють:

- патріархальну культуру, якій притаманні брак у суспільстві чітко виражених спеціалізованих політичних ролей, орієнтація на місцеві цінності (роду, клану, племені, регіону), що може виявлятися у формі місцевого патріотизму, корупції, сімейності;

- підданську культуру, що характеризується пасивним та індіферентним ставленням індивіда до політичної системи, який підкорюється центральній владі, але поводить себе як утриманець і чекає від неї різних благ;

- активістську культуру, яка відзначається значним інтересом громадян до політичної системи, активною орієнтацією на особисту участь у політичному житті;

2) за орієнтацією на політичний режим вирізняють політичні культури:

- тоталітарну, що характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості та політичної поведінки членів суспільства, культом вождя, міфологізацією свідомості, активно-підданським ставленням до влади;

- авторитарну, якій притаманна аполітичність: громадяни тем можуть виявляти самотійну активність у різних сферах

суспільного життя (економіці, культурі тощо), але це обходить політику;

- демократичну, яка проявляється у толерантному ставленні до різних політичних поглядів та переконань, визнанням опозиції, багатопартійної системи й багатоманітності ідеологій;

3) за рівнем спільності політичної культури для членів суспільства вирізняють гомогенний (такий, що виявляє однакові властивості, однорідний, цільний) та гетерогенний (характеризується відсутністю домінуючої культури) її типи;

4) за ступенем свободи політичної комунікації, особистої свободи та особистої відповідальності політична культура поділяється на закриту (замкнуту, зорієнтовану тільки на власні локальні цінності, зразки та норми) та відкриту (спроможну до комунікації, здатну до новацій та модернізації);

5) за належністю до певного типу цивілізації розрізняють політичні культури західного та східного типів, відмінності яких виявляються перш за все у ставленні до влади, усвідомленні соціальної суті політики, ставленні до національних еліт, законності тощо.

Таким чином, політична культура є частиною загальної культури суспільства, яка формується і виявляється у процесі політичного життя. Вона являє собою сукупність цінностей, установок, переконань, орієнтацій, що є загальноприйнятими та служать упорядкуванню політичного досвіду й регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства, а також діючі норми політичної діяльності.

Політична культура сучасного українського суспільства є досить складним і суперечливим явищем. Вона має перехідний характер, вміщує різні культурні компоненти, що сформувалися у дореволюційний, радянський і сучасний періоди. На її характер великий вплив чинить національна ментальність. Основними особливостями політичної культури в умовах сучасної України є заідеологізованість мислення населення, низька компетентність в управлінні суспільними та державними справами, правовий

нігілізм, нерозвиненість громадянських позицій, недостатньо розвинена індивідуальність, підданське ставлення до реальної влади.

Реформування політичної, економічної, правової і духовно-культурної сфери створить фундамент для формування в Україні сучасної політичної культури.

Питання до лекції 11

1 Які типи політичної культури вам відомі? Чим вони відрізняються один від одного?

2 Які особливості має політична культура сучасного політичного суспільства? Яким є, на ваш погляд, характер її взаємодії з політичною системою та в якому напрямку вона розвивається?

Література до лекції 11

1 Політологія: підручник / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – 3-тє вид., переробл., доп. – К.: Академія, 2010.

2 Юрій, М.Ф. Основи політології: навч. посібник – К.: Кондор, 2003.

ЛЕКЦІЯ 12. МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

План

12.1 Сутність та основні різновиди міжнародних відносин.

12.2 Міжнародна політика як основний прояв міжнародних відносин.

12.3 Засоби здійснення міжнародної політики.

12.4 Діяльність міжнародних організацій.

12.1 Сутність та основні різновиди міжнародних відносин

Міжнародні відносини – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, культурних та інших зв'язків між державами та групами держав, між основними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями та громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Метою міжнародних відносин є задоволення політичних, економічних, культурних та інших потреб населення різних країн, налагодження різноманітних взаємовигідних зв'язків між різними державами.

Суб'єктами, тобто безпосередніми активними учасниками міжнародних відносин можуть бути держави, народи, політичні та громадські організації, як міжнародні, так і такі, що існують у межах однієї держави, і навіть окремі особи різних країн.

Формування міжнародних відносин відбувається під впливом таких чинників:

- особливостей політичної ситуації у світі;
- балансу військово-стратегічних сил;
- розвитку економічних відносин між країнами;
- стану природних ресурсів та навколишнього середовища;
- діяльності міжнародних організацій;
- впливу окремих держав.

Міжнародні відносини мають декілька різновидів. За територією охоплення вони поділяються на регіональні, які

охоплюють сусідні країни та глобальні, які охоплюють весь світ. За способами їх здійснення розрізняють відносини співробітництва, мирного співіснування, суперництва, конфлікту. За сферою суспільного життя міжнародні відносини поділяються на економічні, метою яких є торгівля між країнами, перерозподіл природних ресурсів, урегулювання фінансових питань тощо; правові, метою яких є встановлення системи міжнародного права, боротьба з міжнародною злочинністю тощо, культурні, метою яких є забезпечення культурного обміну між різними країнами, політичні відносини, які врегульовують політичні конфлікти та територіальні суперечки, закладають основи для співробітництва країн в інших сферах суспільного життя. Таким чином, політичні відносини визначають характер усіх інших відносин між країнами та їх групами. Отже, найбільш важливою складовою частиною міжнародних відносин є міжнародна політика.

12.2 Міжнародна політика як основний прояв міжнародних відносин

Міжнародна політика – це сукупна діяльність держав, народів, організацій, які мають певні політичні цілі у сфері міжнародного життя.

Таким чином, міжнародна політика об'єднує зовнішні політики всіх суверенних держав, а також діяльність основних міжнародних організацій.

Зовнішня політика – це політика, яку держава проводить за своїми межами з метою врегулювання своїх відносин з іншими державами і народами, задоволення інтересів власного населення, вирішення глобальних людських проблем.

Кожна держава у своїй зовнішній політиці виходить із геополітичних особливостей свого становища та становища інших держав.

Геополітика – політологічна концепція, яка вбачає в політиці (в першу чергу зовнішній) певної держави визначальну роль географічних чинників. Найбільш важливим з подібних чинників є: розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів, сила чи слабкість її

сусідів тощо. Частина рис геополітичного становища держав залишається незмінною протягом тривалого часу, інші ж риси можуть змінюватись, що приводить до відповідних змін у місці країни на міжнародній арені та в цілях і засобах проведення зовнішньої політики.

Незважаючи на особливості геополітичного становища, основні цілі зовнішньої політики по суті є однаковими для всіх держав. Найбільш важливими з таких цілей є:

- забезпечення державної безпеки, збереження територіальної цілісності країни та недоторканності державних кордонів;
- створення умов для вигідної зовнішньої торгівлі, забезпечення держави необхідними природними ресурсами й товарами, налагодження взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами;
- захист інтересів власних громадян за кордоном;
- боротьба за політичний вплив у світі в цілому та в своєму регіоні зокрема;
- розвиток культурних відносин з іншими країнами і сприяння обміну культурними цінностями.
- вирішення глобальних політичних проблем.

Одним з найбільш важливих завдань сучасної міжнародної політики є вирішення глобальних світових проблем. Глобальні проблеми сучасності – проблеми, які створюють загрози існуванню та розвитку людства в цілому і потребують для свого вирішення спільних зусиль усіх держав. З розвитком людського суспільства, встановленням більш тісних стосунків між різними країнами, кількість глобальних світових проблем збільшується. Найбільш важливими з цих проблем на цей момент є: боротьба за мир, здійснення контролю за зброєю масового знищення та небезпечними винаходами, підтримання екологічного балансу у світі, боротьба з різноманітними хворобами, раціональне використання природних ресурсів, спільне освоєння космосу, боротьба з важкими стихійними лихами тощо.

12.3 Засоби здійснення міжнародної політики

У цілому ж різноманіття засобів проведення міжнародної політики можна звести до двох основних засобів: дипломатії та війни.

Дипломатія – це сукупність засобів, прийомів, методів та правових форм здійснення мирним шляхом зовнішньої політики держави. Сутністю дипломатії є узгодження інтересів різних держав та ліквідації протиріч між ними шляхом переговорів.

Дипломатичні переговори ведуться для зміцнення міжнародного співробітництва, запобігання міжнародним конфліктам та для їх урегулювання, пошуку компромісів та взаємоприйнятних рішень.

Основою дипломатичних відносин є міжнародне право. Міжнародне право – це сукупність юридичних норм, що регулюють відносини між державами, націями, міжнародними організаціями. Його основні принципи закріплені в Статуті ООН та в “Декларації принципів міжнародного права”, прийнятій в 1970 р. і визнаній усіма державами світу.

Основними принципами сучасного міжнародного права є:

- 1) суверенна рівність країн, тобто визнання рівності країн, незважаючи на їх рівень військового та економічного розвитку, визнання суверенітету всіх держав, що беруть участь у переговорах;
- 2) територіальна недоторканність, тобто відмова від територіальних претензій однієї країни до іншої, відмова від силових засобів вирішення спірних територіальних питань;
- 3) невтручання у внутрішні справи, тобто можливість кожної країни самостійно вирішувати питання внутрішньої політики, уникати диктату інших, більш сильних держав;
- 4) пріоритет прав людини, тобто неприпустимість для будь-якої держави масових порушень прав власного населення і можливість втручання в подібних випадках інших держав у її політику;
- 5) непорушність союзів і договорів, що примушує всі країни виконувати підписані міжнародні угоди, не дає можливості в будь-який момент розірвати подібні угоди чи вийти з міжнародних союзів, під загрозою санкцій до подібної країни;
- 6) недоторканність та екстериторіальність послів не дає

змогу здійснювати тиск чи проводити переслідування офіційних представників однієї держави на території іншої країни.

В разі, коли досягти взаємовигідного компромісу між державами не можливо, коли їх цілі у зовнішній політиці є зовсім несумісними, коли можливості дипломатії є вичерпаними, використовується другий основний спосіб здійснення міжнародної політики – війна. Війна – це відкрита збройна боротьба між державами та групами держав з метою задоволення власних політичних та економічних інтересів.

Війна може використовуватись і як засіб боротьби за гегемонію у світі в цілому чи в окремому регіоні, і як засіб захисту суверенітету та територіальної цілісності держави. Завершується війна також політичним актом – укладанням мирного договору чи капітуляцією переможеної сторони. Після завершення війни політика або використовує її переможні наслідки, або пристосовується до умов, що склались унаслідок поразки.

У залежності від цілей війни можуть поділятися на справедливі, до яких належать війни проти агресорів, війни за соціальне чи національне визволення. Агресивні ж війни, які спрямовані на загарбання та підкорення інших країн, обмеження їх суверенітету, нав'язування своєї волі з територіальних проблем, питань суспільного та політичного ладу є несправедливими.

Війни поділяються також за їх масштабом на локальні, які відбуваються в окремому регіоні з обмеженою кількістю учасників, та світові, в яких бойові дії охоплюють значну частину світу.

12.4 Діяльність міжнародних організацій

Важливим елементом системи міжнародних відносин крім держав є також міжнародні організації. Міжнародні організації створюються для координації та об'єднання дій різних держав для вирішення тих чи інших регіональних чи глобальних міжнародних проблем. Міжнародні організації мають власні керівні органи (асамблея, конгрес) та виконавчі органи (секретаріат), власні кошти, які відраховуються членами організацій на їх потреби. Рішення міжнародних організацій мають рекомендаційний характер, тобто не є обов'язковими, і підлягають ратифікації їх парламентами чи ухваленню вищими органами громадських організацій. Однак невиконання рішень міжнародних організацій може зумовити політичні та фінансово-економічні санкції.

Міжнародні організації сучасного типу почали створюватись у другій половині XIX ст. (Міжнародний телеграфний союз – 1865 р., Всесвітній поштовий союз – 1874 р.).

Існує велика кількість різновидів міжнародних організацій.

У залежності від території охоплення міжнародні організації поділяються на глобальні, які охоплюють весь світ чи більшу його частину (ООН, ЮНЕСКО, ВОЗ та інші), та регіональні, які охоплюють держави певного регіону (НАТО, СНД, Євросоюз тощо).

У залежності від способу членства в міжнародних організаціях вони поділяються на міжурядові, до складу яких входять незалежні держави (ООН, СНД, МВФ), та неурядові, членами яких є громадські організації та недержавні організації (Всесвітня федерація профспілок, Міжнародна спілка студентів, Грінпіс та ін).

У залежності від напрямку діяльності міжнародні організації поділяються на політичні (ООН, СНД), економічні (МВФ, Міжнародний банк, ОПЕК), військові (НАТО), культурні (ЮНЕСКО), екологічні (Грінпіс) та ін.

Найбільш важливою і впливовою міжнародною організацією є Організація Об'єднаних націй (ООН). Ця організація була створена в 1945 р. для підтримки миру та безпеки у світі, вирішення спірних питань між державами, здійснення міжнародного співробітництва в економічній,

соціальної, культурній сферах, а також для захисту прав людини в усьому світі. Членами ООН є понад 190 держав світу, у тому числі й Україна, яка є однією із засновниць цієї організації.

Питання до лекції 12

1 Що таке зовнішня політика, чим вона відрізняється від внутрішньої?

2 Назвіть основні різновиди міжнародних організацій за їх цілями та завданнями, сферою охоплення, напрямками діяльності, їх учасниками та характером їх дій.

Література до лекції 12

1 Дергачев В. Геополітика. – К., 2000.

2 Основні напрями зовнішньої політики України // Політика і час. – 1993. - №11.

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

До лекції 1

Політологія - знання про політику – система теорій, концепцій, понять, уявлень, навчальних дисциплін, які використовуються людьми для пояснення політики і якими вони керуються у політичній праці. Розрізняють такі рівні політичного знання: емпіричний або масовий (рівень повсякденного життєвого досвіду людей, буденної свідомості), нормативний (рівень практично-політичної взаємодії), фундаментальний (рівень глибинного осягнення й вираження в поняттях суспільності процесів та явищ буття).

Політика (від грец. *πολιτικά* – державна діяльність) – сукупність заходів та інституцій, з допомогою яких відбувається управління суспільними справами, задоволення окремих, корпоративних, групових інтересів, здійснюється узгодження окремих частин структурованого суспільства, координування інтересів різних соціальних груп, переважно задоволення інтересів панівних верств (через подання їх як загальних) та дійсне задоволення загальних інтересів.

Політична коректність (англ. *political correctness*) – вимога запобігати дискримінації будь-яких груп населення (національних, расових, сексуальних меншин, жінок, інвалідів, літніх людей тощо), толерантно ставитися до них, дотримуватися комунікативної пристойності, терпимо (толерантно) ставитися до інакомислення.

До лекції 2

Державна влада — вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Політична влада — реальна здатність соціальної спільноти, індивіда до виявлення своєї волі у політиці на основі осмисленого політичного інтересу і сформованих політичних потреб.

Політична легалізація – це встановлення і підтримка державної влади законами, насамперед конституцією, та іншими правовими нормами, які можуть змінюватись у залежності від

типу влади.

Політична легітимація – це стан, що виражає виправданість та доцільність діяльності державної влади потребам та сподіванням як окремих громадян та соціальних груп, так і всього суспільства в цілому.

Об'єкт політичної влади - це явища і процеси політичної сфери, на які спрямована дія суб'єктів політики.

Суб'єкт влади — це соціальні групи, насамперед панівні класи, політичні еліти, окремі лідери; носії влади — державні та інші політичні організації, органи й установи, утворені для реалізації інтересів політично домінуючих соціальних груп.

До лекції 3

Політична система суспільства – це цілісна, інтегрована сукупність політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства.

Політичні відносини – це міжкласові, внутрішньокласові, міжнаціональні та міждержавні відносини, що складаються у суспільстві з приводу завоювання та здійснення політичної влади.

Політична організація суспільства – це система інститутів, у межах яких відбувається політичне життя суспільства: державно-правові органи, політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, профспілки, трудові колективи та об'єднання.

Засоби масової інформації – розгалужена мережа установ, які збирають, обробляють, поширюють інформацію, пропагують вироблені політичні та правові норми.

Політичні принципи та правові норми – конституції, закони, кодекси, законодавчі акти, що регулюють політичні відносини, визначають дозволене й недозволене під кутом зору зміцнення правлячого режиму.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя суспільства; сукупність поглядів, оцінок, настанов, ідей, що відбивають ставлення до основ суспільного устрою, влади та політичного режиму.

Політична культура – рівень засвоєння людиною та

суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ.

Ефективність політичної системи – здатність своєчасно та адекватно реагувати на зовнішні імпульси, приймати оптимальні та результативні для суспільства рішення.

Закрита політична система має обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, не сприймає цінності інших систем, самодостатня, тобто ресурси розвитку перебувають усередині такої системи. Прикладами таких політичних систем можуть бути колишні країни соціалізму.

Відкрита політична система активно обмінюється ресурсами, має динамічну структуру й широкі взаємозв'язки з середовищем. Розвинуті країни Заходу є прикладами відкритих систем.

Політична соціалізація – залучення членів суспільства до політичної діяльності, добір і підготовка кадрів за рахунок рекрутування до політичної системи.

До лекції 4

Держава – це особлива форма організації політичної влади в суспільстві, що володіє суверенітетом і здійснює управління суспільством на основі права і з допомогою спеціального механізму (апарату).

Політичний режим означає сукупність засобів і методів здійснення державної влади.

Правова держава являє собою таку форму організації та діяльності державної влади, за якої сама держава, всі соціальні спільноти, окремий індивід поважають право і знаходяться в однаковому становищі щодо нього.

До лекції 5

Політична партія – це добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання та використання державної влади.

Партійна система – це сукупність діючих у країні політичних партій та відносин між ними, які складаються в боротьбі за державну владу та у процесі її здійснення.

До лекції 6

Авторитаризм (від лат. *autoritas* – вплив, влада) – політичний режим, за якого влада одноосібного правителя чи правлячої групи осіб не обмежується правом, представницькими інститутами і системою поділу влади.

Анархізм (від грец. *anarchia* – безвладдя) – ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої – заперечення інституціонального, насамперед державного управління суспільством.

Демократія (від грец. *demos* – народ і *kratos* – влада) – тип політичного режиму, заснованого на визнанні народу основним джерелом влади, при якій існують певні можливості для здійснення прав і свобод кожного члена суспільства.

Етатизм (від фр. *etat* – держава) – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації, бюрократизації та концентрації політичної влади.

Култ особи (від лат. *cultus* – шанування, поклоніння) – єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, поклоніння “божеству”.

Охлократія (від грец. *oclos* – натовп, *kratos* – влада) – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, “маси”; один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Плюралізм (від лат. *pluralis* – множинний) – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних засад політичних знань і розумінь буття; система влади, основана на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства; система методів здійснення політичної (державної) влади, яка відображає ступінь, міру задоволення демократичних прав та свобод громадян.

Представницька демократія – це опосередкована участь громадян у прийнятті рішень шляхом вибору ними в органи влади своїх представників (депутатів), які покликані виражати їхні інтереси.

Пряма демократія – процедура безпосереднього вияву особою своїх політичних прав і свобод шляхом участі у підготовці, обговоренні, прийнятті важливих рішень.

Тоталітаризм (від лат. totus – цілий, всеохоплюючий) – політичний режим, який характеризується всезагальним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством і особистістю, підкоренням усієї суспільної системи колективній меті й офіційній ідеології.

До лекції 7

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на життя, що відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, політичних партій, громадських рухів та ін.

Політична ідеологія – систематизована сукупність поглядів, ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, програм, що виражають, захищають базові політичні й економічні інтереси певних соціальних спільностей і груп.

Лібералізм (від лат. «liberalis» - вільний) – політична та економічна течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод.

Консерватизм (від лат. «conservare» - зберігати, охороняти) – політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримання існуючих форм економічного, соціального, політичного життя, традиційних духовних цінностей.

Соціалізм (від лат. Socialis - суспільний) ідеологія, яка проголосила ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних і духовних благ у залежності від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

До лекції 8

Лідер - особа, яка на підставі авторитету здатна впливати на інших з метою інтеграції їхньої діяльності, котра спрямована на реалізацію інтересів співтовариства.

Політичний авторитет - будь-який вагомий у політиці капітал, який є різним у різних країнах у певні часи.

Політична еліта - це внутрішньо згуртована соціальна група, яка складає меншість суспільства і приймає або впливає на прийняття стратегічно важливих для держави рішень.

Клієнтела - персональна або колективна залежність від більш сильного і багатого патрона, користування покровительством патрона, що встановлює статус клієнта і відносини клієнт-патрон.

До лекції 9

Громадянське суспільство – сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та регулюються нею.

Правова держава – суверенна політико-територіальна організація публічної влади. Вона базується на принципах поваги до особи і недоторканності її прав і свобод, верховенства права, дотримання закону. Є системою органів та інститутів які гарантують та охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства.

Інститути громадянського суспільства - форма організації і засіб здійснення спільної діяльності громадян, спрямованої на захист власних прав та інтересів. Можуть бути формальними і неформальними, до них відносять: громадян та їх групи, громадські організації, політичні партії, професійні спілки, організації роботодавців, благодійні організації, творчі спілки, релігійні організації, засоби масової інформації, самоврядні територіальні громади, органи самоорганізації населення, трудові і навчальні колективи та ін.

Організації громадянського суспільства - зареєстровані відповідно до чинного законодавства громадські організації, професійні спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, творчі спілки та інші організації, діяльність яких не пов'язана із здійсненням владних повноважень і отриманням прибутку з метою його розподілу.

До лекції 10

Відокремлення — форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає вихід нації зі складу багатонаціонального утворення під впливом волевиявлення народу.

Возз'єднання — форма реалізації права на самовизначення, яка передбачає об'єднання народів (націй).

Етнополітика – система дій, заходів держави, партії чи іншої політичної організації, спрямованих на вирішення національних проблем суспільства.

Етнос – спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, самосвідомістю.

Етнонаціональні відносини — відносини між суб'єктами національноетнічного розвитку — націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Народ – все населення певної країни чи території незалежно від його національної приналежності.

Націоналізм – політична течія, яка визначає пріоритет національних інтересів над особистими, вирішує політичні, економічні, культурні проблеми з метою задоволення інтересів певної нації.

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, знань, оцінок, які виражають особливості поглядів представників певної нації на свою національну приналежність, на місце своєї нації серед інших та на характер взаємодії з ними.

Національна свідомість – сукупність поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, які характерні для представників певної нації.

Нація – соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією та свідомістю, яка виникла історично, проживає на спільній території, має спільну мову, культуру, свідомість та певні економічні зв'язки між собою.

До лекції 11

Культура політичної поведінки – це сукупність типових для тієї або іншої соціальної спільноти форм, зразків та норм політичної участі та політичної діяльності.

Культура політичної свідомості – типовий для соціальної спільноти комплекс політичних уявлень, цінностей, переконань, традицій, установок та орієнтацій, які включені в політичну діяльність.

Культура функціонування політичних інститутів визначається застосуванням певних методів управління політичною системою, методами прийняття та здійснення політичних рішень, методами регулювання соціально-політичних конфліктів тощо.

Політична діяльність – вид суспільної діяльності суб'єктів політики, уособленої як потреба в сукупності осмислених дій, що ґрунтуються на врахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі з метою досягнення політичних цілей.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які набувають відносної самостійності.

Політична участь – це дії приватних осіб, що намагаються вплинути на функціонування політичної системи.

Політичні міфи – набір потенційно істотних уявлень про політичні явища, які спираються головним чином на емоційну основу і закріплюються в суспільній свідомості.

Політичні орієнтації – це установки, які ґрунтуються на системному уявленні об'єкта про цілі, план та засоби здійснення політичних дій, які він має виконати або вже виконує.

Політичні переконання є усвідомленими потребами особи, що спонукають її до певних дій у царині політики.

Політичні стереотипи – це неправильні, неістинні або схематичні й деформовані уявлення про політичні явища; викривлені та хибні образи соціальних явищ.

Політичні традиції – нормативні зразки політичної поведінки, які історично склалися, передаються з генерації в генерацію та зберігаються протягом тривалого часу.

Політичні установки характеризують схильність суб'єкта до певних форм активності в певних ситуаціях.

Політичні уявлення – образи політичних об'єктів, які формуються свідомістю людини як безпосередньо на підставі

індивідуального досвіду, так і за допомогою соціального спілкування та виховання.

Політичні цінності – переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу повинні реалізувати.

До лекції 12

Війна – це відкрита збройна боротьба між державами та групами держав з метою задоволення власних політичних та економічних інтересів.

Геополітика – політологічна концепція, яка вбачає в політиці (в першу чергу зовнішній) певної держави визначальну роль географічних чинників.

Глобальні проблеми сучасності – проблеми, які створюють загрози існуванню та розвитку людства в цілому і потребують для свого вирішення спільних зусиль усіх держав.

Дипломатія – це сукупність засобів, прийомів, методів та правових форм здійснення мирним шляхом зовнішньої політики держави. Сутністю дипломатії є узгодження інтересів різних держав та ліквідації протиріч між ними шляхом переговорів.

Зовнішня політика – це політика, яку держава проводить за своїми межами з метою врегулювання своїх відносин з іншими державами і народами, задоволення інтересів власного населення, вирішення глобальних людських проблем.

Міжнародна політика – це сукупна діяльність держав, народів, організацій, які мають певні політичні цілі у сфері міжнародного життя.

Міжнародне право – це сукупність юридичних норм, що регулюють відносини між державами, націями, міжнародними організаціями.

Міжнародні відносини – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, культурних та інших зв'язків між державами та групами держав, між основними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями та громадськими рухами, які діють на світовій арені.